

Magyar o — szláv o.

(Első közlemény.)

SETÁLA az Archiv für slavische Philologie 18. kötetében röviden ismertette SZINNYEI *Hogy hangzott a magyar nyelv az Arpádok korában?* című értekezését. Egy pontban, véleményem szerint, nem elég híven adta vissza SZINNYEI előadásának magvát, mikor t. i. a 259. l. azt állította, hogy a magyar o nagyon zárt hang, a mely idegen fülnek csaknem u-nak hangzik. Az Archiv utolsó kettős füzetét ismertetve rámutattam SETÁLA ez állítására és megkértem magyar nyelvésztársaimat, nyilatkozzanak e kérdésről, BALASSÁT és SZINNYEIT névleg is megemlítettem, amazt, mert legbehatóbban foglalkozott minálunk hangtani kérdésekkel, emezt, mert ő neki tulajdonított SETÁLA olyan véleményt, a melyet eredeti értekezéséből ki nem lehet olvasni. SZINNYEI szíves is volt e folyóirat 359. lapján nyilatkozni. «SETÁLA barátom állítását, úgy kezdi, igenis kész vagyok aláírni», lejjebb pedig konstálja, hogy «a magyar o a finn o-nál jóval zártabb hang s közel áll a finn u-hoz, a mely a mi u-nknál nyíltabb.» Előttünk most már teljesen érthető SETÁLA állítása: ő neki, finn létére, a magyar o igenis csaknem u-nak hangzik, Minket sokkal jobban érdekel az a kérdés, a hozzánk jóval közelebb, értem földrajzilag közelebb eső népek fülében szintén u-nak hangzik-e a magyar o. SZINNYEI erre a kérdésre is felel, de nem úgy, hogy a bennünket körülvevő népek hangjait vizsgálná és kutatná, nincsen-e köztük a magyar o-nak teljesen vagy csak nem teljesen megfelelő o hang, hanem úgy, hogy az oda került magyar szók hangzására hivatkozik. Ez ellen nem is tennék kifogást, ha az összes átment szókból vonná le következtetéseit, de ő épen az elszigetelt, ritka eseteket hozza föl és ezekre építi tételét, nem is vizsgálja tovább, e kivételes esetek nem köszönhetik-e létrejöttüket az illető nyelv specialis hangtani törvényeinek.

Mielőtt azonban a részletekbe bocsátkozom, hadd álljanak itt SZINNYEINEK erre vonatkozó szavai: «De hogy nemcsak a finn, hanem más idegen fülre is majdnem u benyomását teheti a mi o-nk, arra elegendő bizonytságot találunk a szerb, horvát, szlovén, ruthén és oláh

nyelvbe átkerült magyar jövevényszavak közt; v. ö. ezeknek kimutatását CSOPERTŐL (ruthén: NyK. 16:270), MUNKÁCSITÓL (déli szláv: NyK. 17:66) és ALEXICSTÓL (oláh: Nyr. 16:155). Ilyenek: (déli szl.) *čunta* csont, *gumb*: gomb, *šipuš*: sipos, *sat'ura*: szatyor, *d'oput*: gyapot, *barsun*: bársony; (ruth.) *puhar*: pohár, *lopuš*: lapos, *barsun*: bársony, (ol.) *birtuk*, *birtukuš* birtok, birtokos, *čukur* csokor, *čurda*: csorda, *fugla*: fogoly (madár), *lakatus*: lakatos, *tajug*: tályog, *ultoan*: oltovány, *furdalu*, *furdal'is*: forduló, fordulás, *kusuru*: koszorú, stb. Avagy talán mind ezeket egyszerűen Árpád-kori átvételeknek 'minősítsük' az *u* miatt? Föltéve, hogy akadna, a ki ezt az állítást 'megkoczkáztatná', azt kérdezném tőle, hogy az olyanokat, mint a 'trinkgeld' jelentésű szb. *aldumaš* (áldomás) az ol. *cukur* (czukor) a ruth. *čendbiztus* (csendbiztos) stb. szintén hajlandó-e Árpádkori átvételeknek tartani.»

Nem szándékom minden itt említett nyelvvel és a beléje került magyar szókkal apróra foglalkozni, csak az első helyen említett déli szláv nyelvekből fölhozott és még fölhozható adatokat akarom példagyánánt részletesebben tárgyalni, így is bő alkalmam lesz az elvi kérdést, a melyet itt nem szabad szem elől téveszteni, kellő világitáshá helyezni.

SZINNYEI a déli szláv nyelvekben *čunta*: csont, *gumb*: gomb, *šipuš*: sipos, *sat'ura*: szatyor, *d'oput*: gyapot, *barsun*: bársony, és *aldumaš*: áldomás alakokat találván, azt következteti, hogy a déli szlávok a magyar *o*-t *u*-nak hallják, illetőleg *h a l l o t t á k*. Mert SZINNYEI tulajdonképen csak arról szólhatna, hogy régebben mikép hallották a bennünket körülvevő népek a magyar *o*-t, és azért sem SETÁLA állítását tulajdonképen nem erősíti meg, sem az én kérdésekre egyenes feleletet nem ad. De szívesen ráállok az ő álláspontjára és az idő folyásában ide meg oda került magyar szókat úgy veszem, mintha a mai magyar kiejtésre is bizonyítékokul szolgálhatnának.

E kis kitérés után, a melynek elvi jelentőséget tulajdonítok, visszatérek megint a déli szláv nyelvekbe került magyar szókra. SZINNYEI maga kijelölte a kiinduló pontot, és azt szívesen elfogadom: vegyük elé MUNKÁCSINAK *Magyar elemek a déli szláv nyelvekben* című sok tekintetben jeles és elég teljes összeállítását és menjünk végig rajta. Mindjárt a bevezetésben ott találjuk a 70. lapon a bennünket érdeklő pontot: «o helyett *u*: *bussia*: bosszú, *čunta*: csat, *durunga*: dorong, *gumb*: gomb, *šura*, *sura*: sor, *šunka*, *šunkaš*, *tutl'av*: totyó || *d'oput*: gyapot, *orgunaš*: orgonás, *šipuš*: sipos, *sat'ura*: szatyor». Látni való, hogy SZINNYEI nem is hozta föl mind az eseteket, a melyeket MUNKÁCSI említ. Más részt, igaz, azt sem mondja SZINNYEI, hogy valamivel lejjebb MUNKÁCSI-nál még egy pont található, a melyből valaki, ha SZINNYEI eljárását követné, azt bizonyíthatná, hogy a déli szlávok a magyar *o*-t nem *u*-nak, hanem

a-nak hallják, illetőleg hallották! E pont íme így szól: «*o* helyett *a*: *kapoc*: kopó, *toran*: torony, *fontaš*: fontos, *cukar*, *šarampov*». Már ez utóbbi pont óvatossá tehetné volna SZINNYEIT az első pont fölhasználásánál. De azt a kérdést még épenséggel nem lett volna szabad elkerülnie, hogy ezekkel az *o*: *u*-s esetekkel szemben nem akadnak-e szók, melyekben a déli szláv nyelvekben is *o* hangzik, csak úgy mint a magyarban, és hogy milyen arányban és viszonyban állanak az elsők az utóbbiakhoz. MUNKÁCSI, az igaz, erről nem tett a bevezetésben külön említést, nyilván mert ezt egészen természetesnek találta, hogy magyar *o*-nak a déli szláv nyelvekben is *o* felel meg, ő csak a föltűnő, valamely magyarázatot kivánó eseteket állította össze. Nézzük tehát magát a szók lajstromát, és haladjunk nagyobb hitelesség és könnyebb ellenőrzés kedvéért szóról szóra, ki nem hagyva egy számot sem és álljunk meg, a hol magyar rövid *o*-val szemben a déli szláv nyelvekben is *o*-t találunk. Az eljárás talán kicsit hosszadalmasnak tetszhetik, de reményilem, mindenki át fogja látni, hogy az összes adatok ilyen apróra való megfigyelése sokkal biztosabb eredményhez vezet, mint egy-két önkényesen kiragadt példa bemutatása. A csoportok előtt álló számok azokat a számokat jelenti, a melyek alatt MUNKÁCSI az illető szókat tárgyalja. A szláv adatokat úgy írom ki, a mint MUNKÁCSI összeállította, hogy ezzel is documentáljam, hogy az adatokat nem bizonyos, talán elfogult álláspontból válogattam össze. Ha ezekhez az adatokhoz megjegyzést fűzök, szögletes zárjel közé [] iktatom. Ha egy csoportban *o* mellett *u*-t is találok, kihagyom és később tárgyalom.

7. k o l d ú l — szlov. *koldüvati* mendicare; *koldovati* koldúl DANK. [V. ö. MIKLOSICH Etymologisches Wörterbuch 123. l. a *kold* cikket.]

21. c s o m ó — horv. *čom* bund, pack FIL., szerb *čom* ein päckchen tabak POP. WESZ. [A horvát akadémia nagy szótára csak VUK KARADŽIĆ szótárából idézi, a ki egy népdalból ismeri a *čom duvana* «egy csomó dohány» kifejezést.]

23. d o b — szerb *dob* trommel, *dobovati* trommeln POP. WESZ.: horv. *dobar* trommelschläger, *dobovan'e* das trommeln. Különös, hogy *doboš* a szótárak egybehangzó tanúsága szerint «die trommel»-t jelenti. [A nagy akadémiai szótár csak is a *doboš* alakot ismeri a «dob» jelentésben, de a BRANČIĆ-DERA-féle szerb-magybr szótárban is megtaláljuk a rövidebb *dob* szót.]

39. h o r d ó — *hordov* dolium JAMBR.; *hardov* id., *ardavica* id. MIKAL.; szerb *ardov* fan, *hordov* id. POP.; horv. *hardov*: bačva FIL.; bulg. *vordov* id. MIKL. — rut. *hordüv*, ordžv. Csop. [Az akadémiai szótárból mindenki meggyőződhetik arról, hogy a *hardov* alak jóval elterjedtebb, mint a *hordov*, MUNKÁCSI tehát bátran említhette volna ezt a szót is azok között, a melyek magyar *o* helyett *a*-t tüntetnek föl.]

44. k o f a — szerb *kofa* kufe, höckerweib POP., DANKOVSZKY is fel-
említi mint illir szót.

45. k o l d u s — horv. *kolduš* mendicus MIKL., DENK. *koldiški* adj.
mendici MIKL. — rut. *kolduš*, *koldoš* id. MIKL. [A «Denk.» talán sajtó-
hiba Dank(ovszky) helyett. A *koldiški* melléknevet MIKLOSICH nem a
horvátok, hanem a magyarországi szlovének nyelvéből idézte, PLE-
TERSNIK nagy szlovén szótára azonban nem ismeri, de igenis a főnevet
koldiš *kôdiš*, *kôdež* és *kolduž* alakokban.

58. orszá g, HB. *uruzag* — dalm. *ruszag* ország VERANCS.;
ország regio, *orszachki* provincialis JAMBR.; szerb *rusag* staat, geleite
POP.; horv. *rusag* die provinz, region *rusačič* eine kleine provinz, *orsag*
land FIL. — rut. *orsag*, *arsag* ország, országút CSOP. [Ezt az érdekes
szót is itt tárgyalom, ámbár o mellett u is mutatkozik: De sem MUNKÁCSI
nem állítja, hogy a *rusag* alak is ország-ból lett, sem SZINNYEI nem
említi, tehát talán ő is hajlandó elfogadni azt, a mit MUNKÁCSI e
helyen legalább jelez, mikor a HB.-beli *uruzag* alakot is oda iktatja, hogy
t. i. a *rusag* alak u-ja olyan magyar alaknak felel meg, a melyben
szintén u hangzott. A mint a bevezetésből látni, MUNKÁCSI a *rusag* ala-
kot a HB.-ben található *uruzag* alakból magyarázza, úgy hogy a kezdő
u elesését teszi föl: «A kezdőhang elisiójának, mondja a 69. lapon,
érdekes példája az ószlovén *rusag*: ország, HB.-beli *uruzag*. «Kifogá-
som van az ellen, hogy MUNKÁCSI «ószlovén»-nek nevezi itt a *rusag*
alakot, az hogy MIKLOSICH Lexicon palaeoslovenicumában benne van,
még nem ad ehhez jogot, maga MIKLOSICH ó-szerbnek mondja (l. Fremd-
wörter *rusag* és Etymologisches Wörterbuch *rusagü* a.); azt sem tartom
egészen kétségtelennek, hogy *rusag* *uruzag*-ból lett, mert nem volna
épen lehetetlen a horv. szerb *rusag* alakot egy magyar *ország*-ból (a
Schlágli szójegyzékben 5-ször találunk *vrzag*-ot 10 *orzag* mellett)
magyarázni a *Karl*: kralj, *arca*: raka, *marmor*: mramor analogiájára.
Igaz ugyan, hogy ezek a példák, a melyeket könnyű szerrel szaporítani
lehetne, ar: ra változást mutatnak és hogy tényleg nem tudok hirtele-
nében egy ur: ru változásra példát fölhozni, tehát csak a tünemény
hasonlóságára hivatkozhatom. Másrészt úgy látszhatik, mintha MUNKÁCSI
fényesen igazolta volna az ő föltevését, hogy t. i. *rusag* *uruzag*-ból a
kezdő u elesésével keletkezett, mikor azt mondja: «Efféle tünemény —
különösen r hang előtt — nem épen ritka a déli szlávtságban; ilyen
a remeta szó: v. ö. gör. ἔρημητης; horv. rečín ohrgehänge: v. ö. olasz
orecchino; horv. red heres: v. ö. olasz erede; ószerb revitl: v. ö.
gör. ἐρεβνδος (l. Mikl. Fremdw. 121.). «De MUNKÁCSI tényleg sem-
mit sem bizonyított az ő példáival. Arra nem fektetek súlyt, hogy ő
sem talált egészen megfelelő esetet, a hol t. i. épen u esett volna

el a szó elején, de annak bebizonyítását el nem engedhetjük neki, hogy az említett szókban az *r* előtt álló hangzó tényleg a déli szláv nyelvekbe való átmenetel alkalmával veszett el és nem már előbb. Gondolkozásba ejthette volna mindjárt a *remeta*: ἐρημίτης, mert hiszen minálunk sincs *e* a szó elején a *remete* szóban, pedig aligha a déli szlávoktól kaptuk. Tényleg az olaszban *eremita* mellett *romito* és *remita* alakokat találunk még pedig a közönséges zsebszótárakban is, csakúgy mint *erede* mellett a *reda*-t (v. ö. BOERIONÁL *rede*), BOERIONÁL *Dizionario del dialetto Veneziano* cz. szótárában az olasz *orecchio*, *orecchia* helyett is találunk *r*-en kezdődő alakot: *rechia*. Ugyanaz áll az «ószerb *reviti*» szóra nézve is, a mely különben maga csak fictio a mi már a végső *ŕ* jelből is látható, mert ilyen jel a régi szerb forrásokban elő nem fordul — a tényleg kimutatott szó *revitovo* (ръвно) egy *revit*-ből képzett birtokos melléknév —; az új görög nép ῥεβιθι-t és ῥοβιθι-t mond az elavult ἐπέβυθος helyett, és hogy mennyire nem új itt a kezdőhangzó elesése, azt bizonyítja HESYCHIUS-féle λέβυθος: ἐπέβυθος. Tehát MUNKÁCSI példái közt egyetlen egy sem bizonyítja, hogy **urusag*-ból a horvátban *rusag* lehetett volna, az *oroslan* ellenben azt mutatja, hogy egy **urusag* igenis megmaradhatott volna.

De térjünk vissza a magyar *urszág*-hoz. Hogy ez az *urszág* *úr*-ből épügy képződött, mint *jószág* *jó*-ból és hogy ebből csak később lett *ország*, abban mi, a kik úgy vagyunk meggyőződve, hogy a magyar rövid hangzók kiejtése idővel nyíltabb lett, nem találunk semmi föltűnőt. Nem tudom, SZINNYEI *úr*-ből származtatja-e az *urszág*: *ország* szót és hogy miképen magyarazza az *o*-nak keletkezését, de azt talán ő is megengedi, hogy a régibb *rusag* alakot az *urszág* vagy *uruszág* alakokkal hozzuk kapcsolatba, a magyar *ország* alakhoz pedig csakis a fiatalabb és egészen más körben elterjedt *orsag*-ot hasonlítsuk. De a szó mindenképen megérdemelné, hogy egészen külön foglalkozzunk vele: ha SZINNYEI talán egy kis, külön ennek a szónak szentelt czikkceskében kifejtené, hogy miképen magyarazza az *u*: *o* változást ebben a szóban a magyarban, szívesen összeállítom a horvát-szerb *rusag*-*orsag* alakokra vonatkozó adatokat. [A szó rendkívüli érdekessége arra birt, hogy már most is kicsit behatóbban foglalkozzam vele.]

62. *rojt* — szerb *rojte* falten, fransen, POP., DANK.; horv. *rojte* garnitur, troddel, fransen, quasten, tressen, *rojtica* quästchen, *rojta*st fransig. Ezekhez tartozik valószínűleg a növénynév is: *rojta*s kragenblume FIL. — rut. *rojta* franse CSOP.

63. *rovás* — dalm. *rovás* rovás VERANCS.; *rovás* crena JAMBR.; horv. *rovaš* kerbe, kerbholz, einschnitt am ohr (z. b. des schweins als kennzeichen), ohrmal (*na moj rovaš* auf meine gefahr, auf meine rech-

nung), *rovašac* kerbezahn, *rovašne* das gekerbe, zeichnen, markiren, *rovašiti* kerbeln, *rovašiti uho* ein ohr schlitzen FIL.; szerb *rovaš*, *raboš* id. POP.; szlov. id. KLEINM. — rut. *ravaš* id. CSOP.

67. s o k — szlov. *šok* haufe, eine ziemliche anzahl; vend *šok* id. DANK.

68. s o r — horv. *šor* gasse, *šorak* loos FIL., WESZ.; szerb *šor*, *šorak* id., *šura* reihe *šura drva* reihe klafferholz FIL. — rut. *šar* id. CSOP. [Reménylem, SZINNYEI-nek nincs az ellen kifogása, hogy a horv.-szerb *šor* szót és a belőle képzett *šorak* kicsinyítőt teljes súlyú bizonyítékoknak veszem, mikor ki akarom mutatni, hogy a horvátok és szerbek o-nak hallják, illetőleg hallották a magyar o-t és nem u-nak. Igaz, MUNKÁCSI a bevezetésben az o: u pont alatt említ egy *šura*, *sura*: sor szót, de ez kettős tévedésen alapul: **šura* alak nincs, hanem csak *szura*-nak ejtendő *sura*, a 68. sz. a. maga MUNKÁCSI sem említi a **šura* alakot, a mely nyilván csak a *šura*-ból keletkezett (az u fölött álló jel az s felé került valahogyan, így MUNKÁCSI *šura*-nak olvashatta a *šura* szót); másrészt ez a *šura* hangtani okoknál fogva nem lehet a magy. sor mása, nem is állította senki sem annak MUNKÁCSI-n kívül. A *sura* semmi egyéb mint a török *sira* «sor, rend» szó — az i-nek rendszeren u felel meg a horvát-szerbben. V. ö. GJ. POPOVIĆ Turske i druge istočanske reči u našem jeziku. Glasnik srpskog učenog društva 59:200. K. HÖRMAN Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini II. k. a szójegyzékben: *sura* ar. red, redak. MIKLOSICH Die türkischen Elemente. Nachtrag. Zweite Hälfte 35. l. MIKLOSICH kétfelé szakítja a *sura* szavunkat, egy részét a «*surét* Form» czikk alá állítja, a másikat a «*surét* arab. Capitel des Koran» cz. czikk alá! A szó nem arab eredetű.]

78. t o l v a j — *tolvaj* praedo, latro, *tolvajstvo* praedatio, latrocinium JAMBR.; szlov. *talovaj*, *tolovaj* räuber, *tolovajka* räuberin KLEINM., *tolvaj* razbojnik, lupež, hajduk WESZ.; vend *tolovaj* id. DANK.

91. b o k o r — horv. *bokor* das büschel, *bokor od cvieća* blumenstock, staude, *bokorenje* die bestaudung, *bokoriti* sich bestauden, bestocken, *bokorinača* staudgewächs FIL.; szerb *bokor* büschel, blumenstrauß, bouquet, staude, *bokoriti* sich bestauden POP.

105. k o m p — szerb *kompa* fähre POP.; horv. *kompa* fliegende, schwimmende brücke FIL.

106. k o n t y — szerb *kond'a* zopf POP. [MIKLOSICH is Etym. Wb. 127 *kondja* alatt, magyarnak vallja és még a tót *kont*-ot is említi. Addig is, míg az akadémiai szótár a k betűig eljut és talán a szó elterjedésére, történetére nagyobb világosságot vet, érdekes VUK megjegyzése, hogy a szó különösen a Šumadija-ban járatos.]

107. l o p ó — horv. *lopov* schurke, schelm, kujon, schlechter kerl

(*lopov svih lopova* ausbund aller schelme), *lopovstvo* schelmerei, dieberei, *lopovština* id. FIL.; szerb *lopov, lopovstvo* id., *lopovluk, lopovština* diebstahl.

117. **v á r o s** — *váraš* civitas, urbs, *váraška hisa* praetorium JAMBR.; dalm. *varos* VERANCS.; szlov. *varoš* stadt KLEINM.; horv. *varoš* id. *varošac* städtchen, *varošance* stadtkind, *varošanka* städterin, *varošić, varošica* städtchen FIL.; szerb *varoš, varošica, varoška, varošanka* id. POP.; bulg. *varoš* MIKL. — rut. *varoš* id. MIKL.

122. **b á t o r**: ám-bátor — *bátor* omnino, sane JAMBR. [Az akadémiai szótár csak is szótárakból idézi, az említett JAMBRESSICH-en kívül BELLOSTENEC és STULLI is fölvették szótárukba..]

128. **c s o p o r t** — horv. *čopor* die herde, horde, trift, rotte, rudel; *čopor cigana* zigeunerbande, č. *sviňa* eine schweineherde, *na čopore* rudelweise FIL.; szerb. *čopor* eine herde vieh WESZ., POP. [Az akadémiai szótárban sok példát találni a XVII. századtól kezdve — a «XVIII.» sajtóhiba —; érdekes az ugyanott található *čopórak* szó, a melyet egy mostani író a méhekre alkalmazza és a *čopórás*, a mely gazdát jelent, a kinek disznó- vagy juhnyája (*čopor*-a) van.]

139. **o r o s z l á n** — szlov. *oroslan* löwe, *oroslanka* löwin KLEINM., *oroslavnica* id. MIKL.; horv. *oroslan* lav WESZ. [*Oroslavnica* a várt **oroslanica* helyett az oroszlán másik, régibb elnevezésének (*lav-lev*) hatása alatt keletkezett, tévedés, ha MUNKÁCSI a 85. l. «az alapszónak elvonását» véli benne föltalálhatni.]

144. **t ú z o k** — «illyr. et croat. *túzok*» mondja LESCHKA. [Nem tudom, LESCHKA honnan vette ezt az adatot. BRUSINA *Ptice hrvacko-srpske*. Srpska kralj. akademia. Spomenik XII. 139 nem említi ezt a nevet. MATZENAUER *Cizi slova* csak JUNGSMANN szótárából ismer egy tót *túzok, túzek* szót, a melyről azt tartja, hogy aligha használják.]

150. **c z u k o r** — *czukor* sacharum JAMBR.; szerb *cukor, cukar* id. POP., MIKL. — rut. *cukar* id. CSOP. [MUNKÁCSI-nak igaza lesz, hogy a horv.-szerb. *cukor* alak a magyarból való, de meg kell jegyeznem, hogy ez az alak mindössze BELLOSTENEC és JAMBRESSICH szótárából ismeretesek. A mi azonban a jóval gyakoribb és a török nyelvből átvett *šécer* mellett most is élő *cukar* alakot illeti, sehogy sem merném magyarnak mondani. Ezt a horv.-szerb. nyelvtérület nyugati részében használt alak talán az olaszból (*zucchero*, velencei *zucaro*) származik, de nagyon téved MUNKÁCSI, mikor azt hiszi, hogy a horv.-szerb. *cukar*, rut. *cukor (cukar)*, hozzátelhetjük a tót *cukor* nem származhattak volna a német *zucker* szóból és hogy csak a magyarból magyarázható a második szótagban mutatkozó mély hangzó. MUNKÁCSI a *cuker* alakban véli fölismerni a német *zucker* egyetlen törvényes és pontos mását és azt hiszi, hogy ez

az alak a szlovén *cuker*-ben megmásíthatatlanul él. Tévutra vezette a szófrott képe, mert tényleg a *cuker*-nek írt szó kiejtése *cuker* és *cukar* közt ingadozik, egyes vidéken csaknem tiszta a hallható a második szótagban és határozottan mély hangzó. Tudva levő dolog, hogy a német *zucker* szóban sem hallani tiszta *e*-t, a szót csaknem úgy ejtik mint a csehek a németből átvett *cukr* szavukat; *cukr* nominativus más szláv nyelvben ugyan nem található, de igenis *cukr*- a szónak a tője a szlovénben, horvát-szerbben, tótban, ruténben, no meg a magyarban is! Úgy a mint a magyar azt mondja, hogy *czukrot*, de a nominativusban azt hogy *czukor*, úgy alakúlhatott a szláv nyelvekben is egészen természetesen, számos szó analogiájára a *cukr*- tőhöz tartozó nominativus, a mely az illető nyelv hangtani törvényeinek megfelelőleg szabályszerűen csakis *cukar* lehetett a horv.-szerbben, *cukor* a tótban és ruténben (CSOPEY *cukar* írása csak az *o*-nak *a*-felé hajló nyílt kiejtését jelenti, az irodalomban mindig csak *cukor* alak járja, CSOPEY is csak azt használja, ha ruténül ír). Tehát a horv.-szerb *cukar* szóban, de még a tót, rutén *cukor* szóban sincs semmi, a mi határozottan magyar eredetre vallana. A lauziczi szerb *cukor*, *cokor* alakokat, a melyben pedig szintén mély hang van az *r* előtt, bizonyosan MUNKÁCSI sem származtatná a magyarból, legalább nem merte fölhozni, pedig MIKLOSICH-nál azokat is megtalálhatta volna. A szláv *cukr*, *cuker*, *cukar*, *cukor* alakok jobb megértésére v. ö. az ószlov. *vihrü* (vihar) szónak az egyes szláv nyelvekben mutatkozó másait: új-szlov. *viher*, horv.-szerb. *vihar*, tót *vichor*, rut. *vichor*.]*)

155. *forint* — horv. *forint*, *forinta* guldenstück, *forintača* guldenchein FIL.; szerb *forinta* gulden POP.

169. *pallas* — szerb *paloš*, *palošina* pallasch POP.; horv. *paloš* ein langes schlachtschwert der reiterei, die fuchtel, *palošina* die fuchtel. — ném. *pallasch*, francia *pallache*, olasz *palascio*.

174. *rostély* — *roštěly* crates JAMBR.; horv. *roštil'* rost, rost-gestell FIL.; szerb *roštil'* rost zum braten POP.

177. *sógor* — szerb *šogor* schwager POP.; horv. *šogor* id. *šogorica* schwägerin FIL. — rut. *šogar* id. CSOP.

179. *soba* — szlov. *soba* zimmer, *sobica* zimmerchen, *kämmerlein* KLEINM.; horv. *soba* zimmer, appartement, *kammer*, *sobar* zimmer-

*) Hogy minden félreértésnek elejét vegyem, kijelentem, hogy eszem ágában sincs MUNKÁCSI igen nagy érdemét, a melyet szóbanforgó értekezésével szerzett, tagadni vagy szemrehányást tenni neki, mert egy ifjabb éveiben nagyobbára szótárakból összeállított dolgozatában bizony sok hiba is van. Ha állításait bírálom, teszem azt tisztán azért, mert máskülönb. igen becses adatait SZINNYEI-vel együtt kiinduló pontul elfogadtam.

kellner, *sobarica* stubenmädchen FIL.; szerb *soba, sobar, sobarica* id., *sobica* kleines zimmer, *sobnik* stubenkamerad. — rut. *sobajanka* stubenmädchen CSOP.

181. **torony** — horv. *toranj* turm, kirehturm, klosterturm FIL.; szerb *toranj* id. POP. — rut. *toron* id. MIKL. [A mi szerbeinknél *tòronj* (genitivus *tòronja*) is járja, VUK csak *tòranj, tòrnja* alakot említ, mint a «vojvodina»-ban használtat. Az a a második szótagban szakasztott úgy fejlődött mint a *cukar* szónál fejtegettem: a *torj*-tőhöz (v. ö. magyar *torny*-ot) szabályszerűen egy *toranj* nominativusnak kellett fejlődnie. MUNKÁCSI a 70. l. a bevezetésben, a mint fönt láttuk, egy nem létező, nyilván tollhibából keletkezett *taran* alakot említ, és az «o helyett a»-féle pontban mindenféle össze nem tartozó eseteket állít egymás mellé. A *toranj* csakis a *cukar*-hoz mérhető, *kapov* és *šarampov* egészen más megítélés alá esnek, *funtáš* végre, a melyben *áš* képzőt kell keresnünk, nem is tartozik ide, mert nem m. «fontos»-ból lett, MUNKÁCSI mégis a következő sorrendben hozza föl ezeket: *kapov, taranj, funtas, cukar, šarampov!*]

184. **formál** — szlov. *formalivati* creare MIKL. [Csak a magyarországi szlovének ismerik, csak úgy mint a 185. sz. alatt említetett *fundalivati* «fundálni» igét. PLETERŠNIK szlovén szótárában egyikök sines fölvéve.]

197. **csorda** — horv. *čorda* eine rinderherde, herde FIL.; szerb *čorda* herde POP.

198. **csordás** — horv. *čordaš* der herdenhüter FIL.; szerb *čordas* herdeführer POP.

213. **kormány** — horv. *korman* steuerruder, deichsel, *kormaniti* steuern, *kormanjenje* das steuern FIL.; szerb *korman, kormaniti* id. POP.; szlov. *korman, kormaniti* id. KLEINM.

214. **kormányos** — szerb *kormanoš* steuermann POP.; horv. *kormanoš* id. führer FIL.; szlov. *kormanuš* id. KLEINM. [A *kormányos* szót itt tárgyaltam, mert a töben mutatkozó *o* valamennyi déli szláv nyelvben megmaradt *o*-nak, hogy az *-os* képző csak részben maradt meg és a szlovénben az ott gyakori *-uš* képzőnek csinált helyet, azt a *šipuš* szónál lesz még alkalmam szóba hozni.]

215. **korsó** — horv. *koršov* krug FIL.; szerb *koršov* id. POP.

221. **patyolat** — *pacholat* calantica JAMBR. — rut. *pat'olat* feine leinwand CSOP. [V. ö. PLETERŠNIK szlov. *pačolat* das Flortuch.]

230. **vánkos** — szerb *vankoš* kopfkissen POP.

237. **koczkás** — *kockkàs* aleator JAMBR. [A magyar *koczkàs*-t és a szláv *kockaš*-t lehetne véletlen találkozásnak is fölfogni, minthogy a magyarból átszármazott *-š, -aš* a horvát-szerbben eleven képző, a mely

eredeti szókhoz is hozzájárulhat (l. MUNKÁCSI 244. sz. a. és DANIČIĆ *Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika* 358. k. l.), de tekintve, hogy a *kockaš* szó szűk határok közt használatos — úgy látszik csak a magyarországi szlovéneknél járatos — és hogy a horv.-szerbben csak úgy mint a szlovénben a rendes kifejezés a *kockar*, magam is magyar eredetűnek tartom. De nagyon is meglehet, a mit HALÁSZ is NyK. 18: 451 MATZENAUER nyomán főlemlít, hogy maga a *kocka* is a fölhozott nyelvekben csak a magyarból átvett szó. Annyi legalább bizonyos, hogy *st* (ejtsd *szt*)-ből könnyebben válhatott a magyarban hangátvétel következtében *c* (*cz*) mint a szláv nyelvekben, a hol a *kostka st-jét* a *kost* csont alapszóval való kapcsolat könnyen megőrizhette volna a szóban levő nyelvekben is, valamint megőrizte a csehben és lengyelben — az orosz *kostka*, a mely mellé MIKLOSICH Etym. Wörterb. szintén azt írja, hogy «würfel» aligha jelent koczkát, DAHL legalább nem ismeri ezt a jelentését. A művelődéstörténet alig fogja eldönthetni a kérdést, hogy milyen úton jutott hozzánk a szokkavetés örült szenvedélye, mert a középkorban Olaszországban és a szemben levő horvát tengerparton a koczkajáték, úgy látszik, ép annyira el volt terjedve, mint Németországban és Csehországban; csak is a szó hangtani átalakulása, a mely valószínűleg a mi nyelvünkben ment végbe, sejteti velünk, hogy mi valószínűleg Csehországból kaptuk a *kocká-t* és úgy adtuk tovább a déli szlávoknak.

251. *gyoles* — *gyolgy* syndon JAMBR. — rut. *d'orc, d'óc* id. CSOP.

256. *kocsi* — *kochie* vehiculum, curriculum, rheda JAMBR.; szlov. *kočija* kutsche, *kočijaš* kutscher, *kočijašiti* kutschieren KLEINM.; horv. *kočija* wagen, kutsche, *kočijaš* pferdelenker, fuhrmannknecht, *kočije* der bauernwagen mit zwei pferden FIL.; szerb *kočija, kočijaš, kočijašiti* id. POP.; bulg. *kočijъ* id. MIKL.

257. *kocsis* — *kochis* auriga JAMBR. — rut. *kocis* id. CSOP.

268. *sátor* — szerb *šator* zelt, *šatorište* ort, wo einst ein zelt gestanden, *šatorje* gezelt, *šatra* markthütte, *šatrica* kleine markthütte POP.; szlov. *šator* tentorium, conopeum JAMBR.

Ha a *túzok* szót nem számítom, mert előfordulásáról nem mondhatok semmit biztosat, mindössze 38 esetben találunk magyar *o*-val szemben a déli szláv nyelvekben is *o*-t. Hozzávehetjük ezekhez még azt a négy esetet, a melyet HALÁSZ NyK. 18: 449—452 pótlásul fölhozott. Első a *bókoń* szó, a mely a német *balken*-ből lett magyar *bókony* «hajó v. ladik bordája» (l. a Tájszótárt) hú mása, a mint azt HALÁSZ a 3. sz. alatt egészen helyesen kimutatta. A szó különben csak VUK szótárából ismeretes, a mely szerint Baranyában járatos. Magyar eredetét már HALÁSZ előtt fölismerte MATZENAUER, később DANIČIĆ is magyarnak mondja (l. *Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika* 1876, 194. l. 3. jegyz.

és az akadémiai szótár I. köt. 1880—1882). Egészen megfoghatatlan, hogy sem MUNKÁCSI, sem HALÁSZ nem használták azt a két alapvető munkát, a melyben DANIČIĆ egyebek közt e szónak is helyes magyarozatát adja. Ugyancsak DANIČIĆ ismerte föl, hogy a csak BELLOSTENEC szótárában talált *bōta* a magyar *bot*-ból származott (l. akadémiai szótár 3. *bota*), HALÁSZ azután önállóan ugyanahhoz az eredményhez jutott (l. i. h. 5. sz.). De a magyar *marokvas*-ból lett szerb *morokvaša* származása még nem volt világos DANIČIĆ előtt (l. Osnove 359. 3. jegyz. *Tudja cé diti morokvaša* «a morokvaša idegen lesz»), pedig MATZENAUER *Cizi slova ve slovanských řečech* 256. l. már 1870-ben megadta a helyes magyarozatot, a melyet HALÁSZ innen jegyzett ki. MUNKÁCSI ezt a fontos munkát sem ismerte. A szó a mi szerbeinknél annyira ismeretes, hogy egy vígjátékban (*Ljubav nije šala*) a főszemély neve *Morokvašička*, azaz Morokvašiéné. VUK azt mondja, hogy a «vojvodiná»-ban használatos. Ugyancsak MATZENAUER-ból jegyezte ki HALÁSZ a *csobány* «csobolyó» (l. Tjisz. *csobán, csobány* a.) szóból lett szerb *čobanja*-t, a melyet DANIČIĆ is magyarnak mond (Osnove 194. 2. jegyz. és akadémiai szótár *čobanja* a.).

MUNKÁCSI éles szemét dicséri, hogy HALÁSZ csak négy, részben nagyon szűk körben használt tájszót tudott a főt említett 38 esethez hozzátenni. Egy ilyen kifejezéssel én is megtoldhatom MUNKÁCSI lajstromát, a *gōmbōc* szóval, a mely nemcsak a Bácskában járja, hanem a horvát katonaságnál széltiben használatos, különösen a többes *gōmbōci* alakjában (l. az akadémiai szótárt). De hozzá adhatok egy messze elterjedt szót is, a melyet, igaz, MUNKÁCSI is ismert, föl is említ, de a melynek a magyar szóhoz való viszonyát nem helyesen fogja föl. MUNKÁCSI ugyanis a 100. laphoz írt jegyzetben azt állítja, hogy a szerb *tolmač, tolnač* nem bizonyítható magyarból átvett szónak, mert az oroszban is *tolmač(i)*-nak híjják a tolmácsot.*) MIKLOSICH *Etymologisches Wörterbuch* 369. l. *tulmač* a. ebben nem lát akadályt és bátran kimondja, hogy «s. *tolmač, tomač, tolmačiti, tomačiti* aus dem magy.» Föltünhetik valakinek, hogy ugyanott a szlovén *tolmač, tolnač, tolmačiti, tomačiti* alakokat mért nem mondja szintén magyarból kerülteknek. Véletlen ez nem lehet, mert hiszen egy két évvel előbb megjelent értekezésében is szakasztott ugyanazt találjuk: a szlovén *tolmač, tolnač*-nál nincs semmi megjegyzés, míg 3 sor-

*) MUNKÁCSI a *szán* és *tolmács* szókról együttesen beszél, úgy hogy nem egészen bizonyos, helyesen értelmeztem-e fejtegetését, azért szórl szóra idézem e fejtegetés utolsó mondatát: «Előfordúlnak ugyanis a legtöbb éjszaki szláv nyelvekben is, pl. az oroszban azonos alakban (azonkívül a *tolmács* a németiségben), minél fogva kizárólagosan magyar kölcsönvételeknek nem bizonyíthatók.»

ral lejjebb azt olvassuk: serb. *tolmač*, *tomač* ist aus dem magy. entlehnt» (l. Die türkischen Elemente. Zweite Hälfte 75. l. *tilmadž* a.). De ez mind rendjén van így, sem a szlovén, sem az orosz *tolmač* nem bizonyítják, hogy a szerb *tolmač* nem lehet magyar eredetű, ha mindjárt MIKLOSICH-csal együtt a szlovén-orosz *tolmač*-ot a magyar *tolmács* szótól teljesen független alakulásnak tekintjük is. A dolog t. i. úgy áll, hogy az éjszaki török *tilmadž*, úgy látszik, már nagyon régen belekerült a szláv nyelvekbe és itt körülbelül *tlmač* alakot öltött, ebből az alakból egészen szabályszerűen fejlődött bolg. *tlmač*, szlovén-orosz *tolmač*, cseh *tlumač*. A horv.-szerbben ennek *tumač**) felel meg, az egyetlen alak, a melyet a mai irodalmi nyelv ismer. Ez a *tumač* régibb **tlmač*-ból lett (v. ö. Zimony városának német *Zemlin* nevét a szerb *Zemun* névvel, a mely **Zemln*-ből lett és utolsó sorban *zemlja* «föld» szóra megy vissza), a mely alak a belőle képezett *tlmačiti* «tolmácsolni» igéből kihámozható (MIKLOSICH a XVI. században élt isztriai CONSUL ISTVÁN irataiból idézi ezt az igét, l. Die türkischen Elemente i. h.). Érdekes azonban, hogy VUK, ámbár maga használja a *tumačiti* igét (l. szótárának 2. kiadásában a *Gavan* cikket: kao što obično roditelji različne ikone po crkvama i po manastirima djeci *tumače*), sem a *tumač* főnevet, sem a belőle képzett *tumačiti* igét nem vette föl a szótárába, pedig két helyen is hivatkozik a *tumačiti* alakra, az orosz *tolkovati* csak úgy mint a magyaros *tolmačiti* alatt azt olvassuk «cf. *tumačiti*». VUK csak a következő alakokat vette föl az abc-s sorrendbe: *tolmač*, *tolmačev*, *tolmačenie*, *tolmačiti*, *tomačenie*, *tomačitelj* és *tomačiti*. Ha csak nem akarjuk elhinni, hogy a messze elterjedt *tolmač*, *tolmačiti* az orosz nyelvből irodalmi hatás útján vagy a mi szerbjeinknél a mult században működő orosz tanítók révén került a horvát-szerb nyelvbe, vagy hogy a szlovénből vették át, a mi mind nem nagyon valószínű, akkor bizony nem marad más hátra, mint MIKLOSICH-csal föltennünk, hogy a horv.-szerb *tolmač* magyar eredetű. MIKLOSICH a *tolmač* alak mellett egy *tolnač* alakot is hoz föl a szlovén nyelvből. Ez a *tolnač* emlékeztet bennünket arra a sajátóságos megjegyzésre, a melyet MIKLOSICH *Die slavischen Elemente im Magyarischen* cz. értekezésében a *tlъmъčъ* — *tolmács* cikkben vet föl: «Ob auch *tanács*, *tanácsnok* Rath hierher gehört, weiss ich nicht»! Erre a megjegyzésre érdekes világítást vet a JAMBRESICH-nál található és az indexben egymásra következő szók: *Tolnach* v. Consilium, *Tolnachenye* v. Interpretatio. *Tolnachim* v. Interpretor. *Tolnachim* v. Consilio, as, are, Consulto, Consulo. *Tolnachnik* v. Interpres. *Tolnachnik* v. Consiliarius, Consultor. *Tolnachstvo* v. Consul-

*) V. ö. a nap, Sonne jelentésű szókat: b. *slunce*, szlov.-orosz *solnce* cs. *sunce*, hrv.-szb. *sunce*.

tatio. *Tolnachtvo* Vechnichko ali Orszachko, v. Senatus consultum (m-s alakot nem is találunk nála)! Ezzel v. ö., a mit JAGIĆ Književnik III. köt. 384. ZRÍNYI PÉTER-ről állít: «Mjesto ТИЛМАЧЬ, što je na našku *tumač*, ima u Petra Zrinskoga: *tolmač* (13, 89), *tolnač* (3, 24) i *tanač* (13, 30)» azaz *tlümaci* helyett, a mi a mi nyelvünkön *tumač*, ZRÍNYI PÉTER-nél *tolmač*, *tolnač* és *tanač* található. JAGIĆ ezeket az alakokat az *Adriai tengernék Sirénája* horvát fordításából idézi, a könyv megvan egyetemi könyvtárunkban, de jelenleg hozzáférhetetlen, úgy hogy nem győződhettem meg JAGIĆ idézeteinek helyességéről, a melyben egyébiránt nincs okom kételkedni. PLETERŠNIK szlovén szótárában azonban nem találunk *tolnač* alakot, hanem csak is egy *tolmač* «tolmács» és egy *tanač* «tanács, tanácskozás» szót. BELLOSTENEC ugyan ismeri a *tolnač* alakot, de szorosán megkülönbözteti a *tolmach* szótól, csak úgy, a mint a *tolnačim* neki csak annyi mint «consilium peto» vagy «consilium do», tehát más mint a *tolmachim* «tolmácsolok». Mind a mellett már BELLOSTENEC adataiból is kivehető, hogy a *tanač* és *tolmács* másai a horvátban összekeveredtek: a *tolmač* hatása alatt keletkezett *tanač*-ből *tolnač*, a mely, úgy látszik, később *tolmač* helyett is előfordult.

Ha a fõnt összeolvasott 38 esethez, a melyben a déli szláv nyelvekben o-t találunk a magyar o-val szemben, hozzávesszük HALÁSZ négy esetét s a *gomboc* meg a *tolmač* szõkat, mindõssze 44 esetet kapunk. Ezzel a 44 esettel szemben SZINNYEI 7 esettel akarja bebizonyítani, hogy a déli szlávok a magyar o-t u-nak hallhatták. Ezt még akkor is bajos megérteni, ha fölteszszük, hogy az oláh *kusurşu*: koszorú után álló *stb.* a déli szláv nyelvekbõl idézett esetekre is vonatkozik. Ha MUNKÁCSI értekezésébõl még a *bussia*: bosszú, *şunka*, *şunkaş*, *tutl av*: totyó és *orgunaş*: orgonas eseteket is hozzászámítjuk, mégis négyszer annyi esetben halotta volna a déli szláv a magyar o-t o-nak mint u-nak. De kérdés, szabad-e egyáltalában rideg számtani problémának nézni a nyelvi tünetényeket, nem kénytelen-e a nyelvész mindenek elõtt arra a kérdésre feleletet keresni, nem magyarázható-e az annyival ritkábban mutatkozó u magukban a déli szláv nyelvekben végbement, akár milyen hatásnak tulajdonítandó hangfejlõdésnek. SZINNYEI mintha nem is gondolt volna erre a kérdésre, neki minden u, a melyet magyar o-val szemben talál, biztos jele annak, hogy a magyar o-t u-nak hallották, akár szerb, szlovén, rutén, oláh nyelvben találja, hosszú vagy rövid szótagban, tõben vagy képzõben, hangsúly alatt vagy hangsúlytalanul, ritkán fordúl-e elõ vagy rendszeren, az neki teljesen mindegy. Nem tagadom, SZINNYEI barátom, szíves volt egy szerkesztõi megjegyzésben egyenes kérésre felelni, még pedig nyaraló helyen, a hol valószínûleg sem kedve, sem módja nem volt a dolognak nagyon utána járni, de minthogy hosszabb ideig

foglalkozott már a kérdéssel, mégis csak elvárhattuk volna tőle a fontosabb körülmények figyelembe vételét. Én mindenek előtt a déli szláv nyelvekből fölhozott példákön akarom megmutatni, hogy az *u* kivételes föltünése rendszeren az átvevő nyelvből magából könnyen magyarázható, a mit különben jóval ritkább előfordulása már a priori valószínűvé tesz.

Kezdem a szlovén *gumb* «gomb» szón, kezdem pedig ezen, nem az előbb említett *čunta* szón, mert a szerb *o*-val hangzó *gomba* alak is gondolkodóba ejthette volna SZINNYEI-t. Ha a magyar *o*-nak a déli szláv nyelvekben rendszeren *o* felel meg, a horvát-szlovén *gumb* mellett a szerb-ben *gomba* alak fordul elő, nem kell-e azt kérdeznünk, vajjon az *u* nem magyarázható-e meg a horvát-szlovén nyelv hangtani törvényeiből? Én készakarva szembe állítottam itt a «szerb»-et a «horvát-szlovén»-nel, mert nem követelhetem SZINNYEI-től, hogy más anyagból ítélje meg a tényállást, mint a melyet MUNKÁCSI-nál talált. Igaz, hogy rendszeren horvát-szerb és nem horvát-szlovén nyelvről beszélünk, de az a fogalom «horvát-szerb» nagyon is új és csak is az irodalmi nyelvre illik rá annyira a mennyire, de már pl. Zágráb, Varasd és Körös megye nyelve, az úgynevezett *kajkarština*, alapjában szlovén nyelvjárás. Hozzá jön, hogy a régi «illyr» szótárak nem is tesznek különbséget szerb, horvát és szlovén nyelv közt, hanem közös déli szláv nyelvnek tekintik mind a hármat. Így könnyen megeshetik, hogy az egyik horvátnak mondja, a mit más szlovénnek, a földrajzi határok itt ép úgy eltűnnek, mint az egyes nyelvek vagy nyelvjárások határai, úgy hogy teljességgel lehetetlen csupán csak régibb szótárak alapján egy szónak elterjedését csak hozzávetőleg is pontosan meghatározni. Földának említhető BELLOSTENEC szótára, a mely a *kaj*-nyelvjáráson alapul, de már elismeri a mai horvát-szerb irodalmi nyelv alapját képező *što*-nyelvjárás kiváló fontosságát — MIKLOSICH a belőle vett adatokat, csak úgy mint a *kaj*-nyelvű JAMBRESSICH szótárából idézett szókat újszlovén jelzővel említi föl.

Most pedig hadd térjek vissza a bennünket itt foglalkozó szerb *gomba*, horvát-szlovén *gumb* szókra. Hogy itt különbséget kell tenni szerb és horvát közt, hogy *gomba* és *gumb* nem lehet egy és ugyanaz a szó, azt mutatja már a szók különböző tője: amaz nőnemű *a*-n végződő szó, ez mássalhangzós hímnemű szó. Kétségtelen, hogy a magyar *gomb* két különböző ponton vagy vonalon hatolt be a nagy déli szláv nyelvterületbe: az egyik ponton megtartva a magyarban is hallható *o* hangzót fölvette a végén az idegen szókból annyiszor hozzájáruló *a*-t és lett a szerb *gomba* alak, ettől nyugat felé a szlovéneknél és a nyelvre nézve hozzájuk tartozó *kaj*-nyelvű horvátoknál (mert vannak *što*-, *ča*- és *kaj*-nyelvű horvátok) a mi *gomb* szavunk *gumb* alakot öltött. Ezt, az igaz, MUNKÁCSI összeállításából nem lehet egészen biztosan kiolvasni, azért az adatokat

a zágrábi akadémia monumentalis szótárából idézem, a melynek czíme a mai egységes irodalmi nyelvhez képest így hangzik: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* «a horvát vagy szerb nyelv szótára», de a mely a dolog természeténél fogva a horvátok régi irodalmában igenis használt, de most teljesen háttérbe szorult *kaj*-nyelvjárás emlékeit is teljes mértékben kiaknázza. A 2. *Gđmba* gomb alatt mindössze egy hely van idézve egy XVIII. századbéli szlavóniai íróból; a *gombar* «gombkötő» alatt meg azt olvassuk: «a XVIII. századtól kezdve az éjszaki vidékeken és VUK szótárában»; következik azután két idézet két régi íróból; az utóbbi szóból képződik egy birtokos melléknév *gombarev* vagy *gombarov* «gombkötő», a mely VUK szótárából van idézve. A *gumb* és *gombar* alakokat ellenben csak is BELLOSTENEC és JAMBRESSICH szótárából ismeri az akadémiai szótár, úgy hogy csak annyiban nevezhetők egyáltalában «horvát» szóknak és nem tisztán «szlovén-eknek, a mennyiben a *kaj*-nyelvjárás, bár alapjában szlovén, mégis a horvátok egy részénél régebben irodalmi nyelvvül szolgált, így belekerültek mint tájszók némely újabb horvát szótárba is. A «horvát» *gumbača* és *gumbnica* «gombostű», *gumbačnak* «levél gombostű» szóknak, a melyeket MUNKÁCSI FILIPOVICH 1875-ben megjelent horvát szótárából idéz, az akadémiai szótárban semmi nyoma sincs; nyilván a *kajkavština* területén újabban a *gumb*-ből képzett szók (a *gumbnica* a szlovénben is gombostűt jelent). A mi a *kajkav gumb* szó kiejtését illeti, az JAGIĆ szíves értesítése szerint most sem tiszta *u*-val hangzik: «Dann kann ich Sie versichern, írja nekem október 25-én, nach meinen Jugenderinnerungen, dass auch in der Umgebung von Warasdin das Wort so lautet, dass man zwischen *u* und *o* einen mittlern Laut, ein geschlossenes, nach *u* hinneigendes *o* hört». 32 évvel ezelőtt egyenesen a *kajkavština* jellemző vonásául hozta föl, hogy *o* helyett *u* fordul elő benne (l. Jihoslované 80. l. 5. pont), de az ott említett esetek *kulik*, *tulki*, *smiluvati*, *ženum* vagy semmit vagy nem eleget bizonyítanak (*smiluvati u*-ja a praesens *smilujem*-ből magyarázható, *ženum* nem *ženom*-ból lett, *kulik*, *tulik* lehet a *ča*-nyelvjárás hatása is). Valamivel később (*Književnik* III. 1866. 383. l.) ismételte JAGIĆ a *kulik*, *tulik* alakokat ZRÍNYI PÉTER főntebb említett fordításából mint a *kaj*-nyelvjárás egy sajátosságát (horvát-szerb köznyelvben *koliko*, *toliko* felel meg) és még két ilyen *u*-s alakot hozott föl ugyanabból a műből: *jednuć* = hrv.-szb. *jednoć* és *mamak* = hrv.-szb. *momak*. De ez mind nem tisztázza eléggé a kérdést, a *kajkavština* mint olyan nincs még kellően átkutatva, inkább csak mint a szlovén nyelv egy alkotó részét emlegetik több helyen a kutatók. Azért a szlovén nyelvhez magához kell fordulnunk, hát ha ez feleletet tud adni arra, miért lett a magyar *gomb* szóból a szlovénben *gumb*. Itt azután nem is nehéz feleletet kapni. Hiszen a szlovénben a

hosszú hangsúlyos *o* erősen *u* felé hajlik, sőt az ilyen *ó*-k egy része egyes vidéken egészen tiszta *ú*-ba megy át. Ha ezt az *u* hangot mégis *o*-val írják az eredeti szláv szókban, az részben határozottan a többi szláv nyelvekre való tekintetből történik, régebben bizony épen nem volt ritka az *ú*-s írás. Írások, mint *bug*, *gospud*, *spumnil*, a régi írónál sűrűn találkoznak a mai *bog*, *gospod*, *spomnil* helyében. Idegen szóban, mint a milyen a *gumb* szó, az egyszer bevett írás könnyebben megmaradhatott, mivel a többi szláv nyelvek nem adtak *e* tekintetben directívát. Egy nyelvben, a hol *bog*, *kost*, *moj*: *büg*, *küst*, *múj*-nak hangzanak (l. MIKL. Vergl. Gram. I.² 315.) egy eredeti *gomb* is *gumb* alakot ölthetett, hogy amazokat mind a mellett következetesen *o*-val írják, ezt pedig rendesen *u*-val, az könnyen érthető dolog. Azt mondom *rendesen*, mert írják bizony *o*-val is, a mint PLETERŠNIK szótárából látható, a hol *gomb* «gomb», *gombar* «gombkötő», *gombasta igla*, *gombešnica* «gombostű», *gombič* «gombocska», *gombnica* «gomblyuk» alakokat találunk. Ha a hangsúly az *ó*-ra esik, PLETERŠNIK *ô* val jelöli (*gômb*, *gômbast*, *gômbesnica*, *gômbič*, *gômbnica*), szakasztott úgy mint a szláv eredetű *bôg* «isten», *kôst* «csont» s hasonló szóknál. A jelek magyarázatában erről az *ó*-ról azt olvassuk: «Dolgi ozki *o* s piko (*ô*, *ó*) se bliža glasu *u*», azaz: a hosszú szűk pontozott *o* *u* felé közeledik. Ez az *ô* Alsó-Krajnában hosszú *ú*-nak hangzik. De hogy a szó átvételénél nem *u*-nak hallották a magyar *gomb* hangzóját, azt az a körülmény is bizonyítja, hogy sehol sem ejtik **gümb*-nek, a régi és idegen *u* t. i. egyaránt *ü*-vé lett a szlovén nyelv igen nagy területén, első sorban a magyarországi szlovéneknél, azután keleti Stiriában, Alsó-Krajnában, a Karszt és Wippach vidékén. Különben épen a mihozzánk legközelebb eső, mert köztünk élő szlovének a gombkötőt *gombár*-nak híjják tiszta *o*-val.

Az itt a kérdés fontosságához képest kicsit behatóbban kifejtett okoknál fogva azt tartom, nem szabad sem a szlovén nyelvben, sem a hozzá tartozó *kaj*-nyelvjárásban található *u*-kra hivatkozni, mikor a magyar *o*-nak kiejtéséről van szó. Ha egyes vidéken *bôg*, *kôst*, *múj* helyett tisztán *büg*, *küst*, *múj* hallatszik, akkor nincs mit csodálkoznunk, ha az idegen és nem az egész szlovén nyelvterületen ismert *gômb* szót nem csak *gümb*-nek ejtik, hanem gyakran *u*-val is írják még mai nap is, míg az eredeti szókban ilyen *u*-s írás már divatját múlta. A mi pedig a *gümb*-ről áll, az az utolsó betűig áll a *čunta* «csont» szóról is. MUNKÁCSI ugyan nem idéz mást mint *u*-s alakot, de SZINNYEI könnyen találhatott volna *o*-s alakokat is, hiszen MIKLOSICH, a született szlovén, a *Fremdwörter* cz. értekezésében a *čonta* alakot első helyre teszi, az *Etymologisches Wörterbuch*-ban pedig csak is ezt említi (419. l.), PLETERŠNIK szlovén szótárában *o*-t is, *u*-t is találunk: *čonta* és *čunta*, de hogy az *o* csak addig

hangzik *u*-nak, míg hosszú hangsúlyos, azt mutatja a *čontika* «das beinholz», a mely mellett nincs *u*-s alak. A magyarországi szlovének pedig mindig egészen tiszta *o*-val ejtik a *čonta* szót is, a mint ŠTŘEKELJ szíves volt velem közölni. Az *ú* felé hajló hosszú *ó*-t a magyarországi szlovének különben *ou*-nak ejtik: *bóg* nálunk *boug*-, *gospód* nálunk *gospoud*-nak hangzik, de ŠTŘEKELJ külön megemlíti a magyarországi szlovének *čonta* szaváról, miután több helyet idézett «*u*. sonst nur *čonta*, nicht etwa *čounta*!»

Harmadik helyen említi SZINNYEI a *šipuš* «sípos» szót, a melyet MUNKÁCSI csak JAMBRESSICH szótárából idéz. MIKLOSICH Vergl. Gram. II.² 344. újszlovénnek mondja és HABDELIČ szótárára hivatkozik. Az *-uš* semmi esetre sem bizonyítja azt, hogy a magyar *os*-t *us*-nak hallották, hanem bizonyosan abból magyarázandó, hogy az *oš*-a sok *uš*-ra végződő latin eredetű szókhoz (*plebanuš*, *publikanuš* stb.) közeledett, a mi annál könnyebben történhetett, mert *-uš* elvétele eredeti szókból is képez személyt jelentő szót (*bogat* «gazdag»: *bogatuš* «gazdag ember»). Így érthető az is, hogy a horvát-szerb *kormanuš* mellett a szlovénben *kormanuš* alakot találunk.

Szakasztott így volna magyarázható a *sat'ura* (*sačura*) «szatyor» szó *u*-ja is, ha már olyan szóra egyáltalában hivatkozni akarunk, a melynek eredete teljesen homályos. A magyar *szatyor*-ból a szerbben **sačora* lett volna, ebből pedig, minthogy *ora*-ra végződő szerb szó alig van, de *ura*-ra végződő nagyon sok, az analogia hatása alatt *sačura* fejlődött volna. Az ide vágó adatokat megtalálni MIKLOSICH Vergl. Gram. II.² 93. és DANIČIĆ *Osnove* 112., én csak az idegen szókat akarom felsorolni, a melyeket DANIČIĆ a jegyzetben fölemlít: *babura*, *baura*, *gudura* (: gödör!), *kalaštura*, *klisura*, *kubura*, *kustura*, *mančura*, *pačaura*, *poskura* és *proskura*, *salamura*, *sačura*, *čukura*, *čutura* («csutora»), *hasura*!

Következik a *d'oput* szó, a mely megint csak BELLOSTENEC és JAMBRESSICH szótárából ismeretes. Nem bocsátkozom találgatásokba, vajjon honnan kapta a *d'oput* szó a magyar *a*-val szemben az *o*-t, mikor pedig magyar *a*-nak aránylag ritkán felel meg a déli szláv nyelvekben *o*, és honnan az *u*-t, mikor *o*-nak rendszerint *o* szokott megfelelni, hanem nyíltan bevallom, hogy nem tudom, mi úton, módon került ebbe a szóba az *u*.

Annál könnyebb a rákövetkező *bársony*-nak *baršun*-ná való átalakítását megérteni. Az *-un* képző oly annyira gyakori a szláv nyelvekben, míg *-on* képzőről alig lehet beszélni, hogy egy cseppet sem csodálkozhatunk azon, hogy *baršon*-ból *baršun* lett. Hogy mennyire az *-un*-nal képzett szók hatása alatt állott a szó, azt bizonyítja az a körülmény is, hogy az *u* hosszú *bàršun*-ban csak úgy mint az *-un* képzőben rendszeren.

De egyenes bizonyíték is van rá, hogy az *-un* itt *-on*-ból lett, hogy tehát csak is a magyar szó elszlávosodásának következése, mert előfordúl *baršun* mellett *baršon* alak is, a mit MUNKÁCSI, az igaz, nem említ, nem említ pedig azért, mert az akadémiai szótárról nem volt tudomása, a JAMBRESSICH-féle szótárnak pedig, úgy látszik, csak az indexét használta, a hol tényleg csak «*barssun* v. *Holosericum*» található. Ha azonban a szótárban fölkereste volna a *Holosericum* szót, csupán *o*-s alakokat talált volna: *barfonszki*, *iz barfsona* «bársonyos», *barssonszka halya* «bársony ruha», *barsson* «bársony». Az akadémiai szótár azon kívül még egy XVII. századbéli íróból idézi a *baršon* alakot. Teljesen fölösleges bizonyítanom, hogy az *-un* képző a szláv nyelvekben különösen sűrűn használt képző, elég anyagot talál mindenki MIKLOSICH-nál (Vergl. Gram. II.⁹ 141. s. k.) és DANIČIĆ-nál (*Osnove* 173.), én csak a ránk nézve épen a szóban levő kérdés szempontjából is igen érdekes olasz eredetű szókra akarok rámutatni: *barun* barone, *bokun* boccone, *četrun* és *citrun* cetro, *framason* framassone, *gardun* cardone, *karbun* (Isztriában) *carbone*, *limun* limone, *makarun* maccherone (Velenczében *macarone*), *pipun* popone, *sapun* sapone; v. ö. még az *Antun* és *Simun* vagy *Šimun* keresztneveket is. Ha föl akarnók tenni, hogy az olaszokkal határos horvátok mind e szótakat *o*-val hallották az olaszban és csak a sok *-un*-ra képzett régi szók hatása alatt változtatták volna át az *o*-t *u*-vá, e sok szó egytől egyig ugyanazon a processuson ment volna át, mint a *baršon*, mikor *baršun*-ná alakult. De ezt föltenni se okunk, se jogunk nincs, mert sok jel arra vall, hogy a horvátok már az olasz kiejtésben *u*-t hallottak az *n* előtt, v. ö. olyan eseteket, mint *kunfin*: confine, *kuntenat*: contento, *kumpanija*: compagnia, *gubernadur*: governatore, *kolunel*: colonello, *škatulja*: scatola stb. stb. De ha az olasz eredetű szókban mutatkozó *un*-t úgy fogjuk is föl, hogy a horvát *un*-nak hallotta az *on(e)*-nak írt olasz képzőt, mégis kétségtelen, hogy az olaszból került sok *-un*-ra végződő szó is növelte a horvát nyelvben már amúgy is szép számmal megvolt *-un*-ra végződő szók vonzó erejét, úgy hogy a magyar eredetű *baršon* annál könnyebben válhatott *baršun*-ná.

Hátra van az *aldumaš* szó, a melyet SZINNYEI egészen külön és olyan célzással hoz föl, hogy nyilván való, hogy félreértés van a dologban. SZINNYEI ugyanis azt a lehetőséget érinti, hogy valaki, a ki a magyar *o*-nak *u*-ból való származásában hisz, azt találna ellene fölhozni, hát ha a magyar *o*-val szemben mutatkozó *u* az idegen nyelvekben csak azt bizonyítaná, hogy az átvétel nagyon régi, még abból a korból való, mikor a magyar is a mai *o* helyett *u*-t ejtett meg. «Föltéve», mondja SZINNYEI, «hogy akadna, a ki ezt az állítást megkoezkázatná», azt kérdezném tőle, hogy az olyanokat, mint a ‚trinkgeld‘ jelentésű szb. *aldumaš*:

(áldomás), az ol. *cukur* (czukor), a ruth. *čendbistuš* (csendbiztos) stb. szintén hajlandók-e árpádkori átvételeknek tartani.» Látni való, hogy SZINNYEI olyan szókat akart itt összeállítani, a melyek régi átvétele ellen nyomós ok szól: a *cukur* szóról nem akarok szólni, de annyi bizonyos, hogy a *csendbiztos* egészen új szó, a «*trinkgeld*» pedig SZINNYEI fölfogása szerint egészen modern fogalom. Ebbe bele nyugodnám, hogy ha a szerbben az *aldumaš* valóban «*tringeld*»-et, borraivalót jelentene. De nem azt jelenti ám! Igaz, hogy VUK is «*Trinkgeld*»-del fordítja az *aldumaše* szót, mert csak ezt a származott szót hozza föl, de már az ő magyarázatából*) is kitűnik, hogy nem arról a modern «*tringeld*»-ről van itt szó, a melyet bizony mi sem neveztünk volna el *áldomás*-nak, hanem valami patriarchalis, régi időkből ránk maradt szokásról: *Das Trinkgeld, was man Neugekleideten abforderte*. De hogy a szerb *aldumaš* nem jelent semmi mást, mint akár a mi *áldomás* szavunk, arról könnyen meggyőződhetünk, ha a bácskai szerbjeink közt járunk, vagy ha akár az akadémiai nagy szótárt fölütjük, a hol *aldumaš* alatt ezeket olvassuk: «*m. vidi aldumaš. U naše vrijeme. Plati (u Slavoniji prodavac) nešto piti i to se zove aldumaš. V. Bogišić zbor. 424. azaz: «A mi időnkben. Fizet Szlavóniában az eladó) valami inni valót és ezt áldomásnak híjják.»* Jobban le sem fordíthatjuk e helyen az *aldumaš* szót, mintha egyenesen az *áldomás* szavunkkal adjuk vissza. Hogy azonban az ilyen «*áldomás*» nem új dolog, a rá szolgáló szó átvétele sem új, azt egy idegen nyelv sem mutatja olyan világosan, mint épen a horvát-szerb, pedig ott van a szószok *álməsch*: *áldomás* szava, a mely már 1545-ből mutatható ki (I. JACOBI *Magyarische Lehnworte im Siebenbürgisch-Sächsischen. Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg 1895. 8. l.*.)**) Még ennél is tovább követhetjük visszafelé az *áldomás* szót a horvát forrásokban, de már nem a Bácskában és Szlavóniában most hallható *aldumaš* alakban, hanem a magyar *áldomás*-nak szorosán megfelelő *aldomaš* alakban. Az akadémiai szótárban azt olvassuk e szó alatt, hogy a XV. század óta található, de már a XV. század első felében is, úgy látszik, már teljesen meghonosodott intézmény volt, az *aldomaš* szó már akkor is alig lehetett új a horvát nyelvben. De nézzük az érdekes

*) VUK töröknek tartja a szót és jelentésre nézve az *alvaluk, halvaluk* szóval identificálja, magyarázatot és idézetet csakis az utóbbi szónál találunk.

**) A magyar *áldomás*-ból valószínűleg nem egyszerre lett *álməsch*, hanem előbb **áldomaš*, azután **álməsch* és csak így **álməsch*, úgy hogy bátran föltehetjük, hogy már 1545-ben sem volt új szó a szász nyelv-járásokban.

adatokat, a melyek, egyetlen egyet kivéve, mind a ránk nézve annyi érdekes apróságot megőrző glagolita okiratokban maradtak ránk. Az akadémiai szótár az *aldomaš* szó alatt ugyan csak két ilyen régi okiratot idéz, de a második idézet egészen új nyomra vezet. Az első idézet *ki je aldomaš na řu (řivu) zval* «a ki az áldomást rá (a rétre) hította» 1459-ből való és a mint látni való, elég szintelen. A másik idézet azonban, a milyen rövid, meglepő fényt vet a horvát *aldomaš* szó multjára: *Aldomasnici, ki na to aldomaš piše i boga molíše* «az áldomásosak (áldomásívók), a kik erre áldomást ittak és istenhez fohászkoztak!» Az okirat 1513-ból való, de az a körülmény, hogy az áldomásnál jelenlévőknek itt külön nevek van, a mely az *aldomaš* szóból képződött (*aldomašnici* az *aldomašnik* szó többese, a mely azzal a *-nik* képzőbokkal van tovább képezve, a mely tudvalevőleg minálunk rendszeren *-nok*, *-nök* alakot öltött), bizonyítja, hogy milyen mély gyökeret vert a magyaroktól átvett áldomásívás szokása a horvátoknál. De ezek az áldomásívók jóval korábban tűnnek már föl, mint csak 1513-ban. Rájuk akadunk már az előbb idézett 1459-ből származó okiratban is, a melyből az akadémiai szótár mindössze a főtemlíttett mondatocskát írja ki. De ha egy sorral följebb kezdjük, ott találjuk az *aldomašnik* szót is: *i na to biše aldomašniki (!): ko e prvi Brae Jakovčić is Cvêtković, ki e aldomaš na nu zval* «és erre áldomásosak (= tanúk!) voltak: első sorban Jakovčić Bratislav Cvetkovićből, a ki az áldomást rá (össze-) hította», sőt a kifejezés ismétlődik ebben az okiratban a második kikezdésben, a hol más rét eladásáról van szó: *i na to esu aldomašniki dobri muži: ko e prvi Valent Faběnić, ki e na ne aldomaš zval*. De van még egy harmadik kikezdés is, a mely egy föld eladásáról szól (a vevő mindig egy és ugyanaz a személy), és itt fölötte érdekes varianst találunk; az első áldomásosról (tanúró) itt nem azt mondja az okirat, hogy az áldomást (össze)hította, hanem hogy ő fohászkoztott istenhez, ő mondta az imádságot: *i na to bēše aldomašniki dobri muži i ki e prvi Mikula Faběnić, ki e (bo)ga na ne molil*. Az akadémiai szótárban mind erről egy betűt sem tudunk meg, pedig egy ilyen érdekes régi jogszokást megvilágító helyek bizony százszor inkább megérdemelték volna a gondos összegyűjtést, mint pl. az a interjectio és conjunctióra vonatkozó adatok, a melyek 260, mond két-százhatvanszor több helyet foglalnak el a szótárban, mint az *aldomaš* és *aldomašnik* czikkek együtt véve, vagy mint a *biti (budem)* «lenni» igére vonatkozó adatok, a melyek még az a szócskánál is több helyet foglalnak el és egész takaros kis könyvecskét töltenének meg (30 két-hasábos 74-soros nagy oktáv lap!). De ne panaszkodjunk, hogy e minden hibája mellett is bámulatos munka néha cserben hagy (a mi különösen akkor esik meg gyakran, ha glagolita forrásoktól várhatnánk fölvilágo-

sítást), hanem fordítsuk hasznunkra azt a kevés, de becses útmutatást, a mit nekünk itt is ad. Térjünk tehát át az *aldomašnik* czikkre. Nem sok helyet találunk itt, mindössze négyet (tehát csak egygyel többet, mint a mennyit a fönt említett és e cikkben föl nem használt okiratból ki lehetett volna írni), szintelenek is mind az idézetek, de kettejük régibb időre vezet vissza, mint az *aldomaš* szó alatt első helyen idézett okirat. Az első hely: *Na to biše aldomašnici dobri ljudi* «erre áldomásosak (tanúk) voltak jó emberek» 1443-ból való! Ha az okiratot magát utána olvassuk, itt is ugyanazzal a kifejezéssel találkozunk, mint fönt, hogy t. i. az áldomásosok elseje, főembere, imádságot mond «istenhez fohászkodik»: *i na to biše aldomašnici dobri ljudi i prvi Šimun sin Benedikov ki e na to boga molila*. A második helyen idézett okirat, a melyből két hely van kiírva, 1451-ből való, de ámbár az *aldomašnik* szó benne háromszor is előfordul, kevésbé érdekes, mert az okiratból csak annyi világlik ki, hogy az *aldomašnik* hivatalból tanúként szolgál ingatlan birtok akár milyen úton-módon való megszerzésénél. Az utolsó idézet 1581-ben latin betűkkel írt okiratból van véve, a mely alá az egyik hitelesítő glagolita betűvel kanyarította nevét. Ebből is csak azt tudjuk meg, hogy a törvény megkívánja az ingatlan birtoknak más kézbe való átmenetelénél az *aldomašnik*-ok jelenlétét. Egyenesen a törvényre történik hivatkozás egy okiratban, a mely az akadémiai szótárban már nincs fölemlítve és mely 1465-ből való (l. Acta Croatica 77. sz.): *na ne po zakoni toga ladnè ožskoga aldomašnike.**)

De ez talán elég is annak bebizonyítására, hogy az *aldomaš* nem lehet valami új jövevény a horvát-szerb nyelvben. Egyen mind ez az érdekes adat nem változtat, azon t. i., hogy a mi szerbjeink a szót *aldomaš*-nak ejtik. Hogy ennek mi az oka, azt én nem tudom, de világért sem mernék erre a magában álló esetre hivatkozni, hogy a magyar *o*-nak *u*-felé hajló hangzását bizonyítsam vele. Ez ellen nem csak az a tapasztalatunk tiltakozik, hogy magyar *o*-nak a szerbben rendszerint *o* felel meg, hanem a rég időtől fogva meghonosodott horvát *aldomaš*, a szlovén *aldomaš* és a tót *oldomaš* is.**)

*) Ez adatokkal kapcsolatban újra fölhívom a kutatók figyelmét azokra az érdekes adatokra, a melyeket ALEXICS az oláh nyelvből hozott föl (l. Nyr. 16 : 259). Az *aldămas* szót egy 1636-ban Tergovistében kelt iratból mutatta ki, áldomásívókat pedig, mert az oláh is tud ilyenekről, mint hivatalos tanukról, egy már 1596 Prahovában írt okiratból említ: fostau ši *aldomašarii*: voltak áldomásozók is, mondja benne valaki a ki birtokát eladta.

***) A tót *oldomas* ugyan sem BERNOLAKNÁL, sem LOOSNÁL nem található, de KUKUČIN, a ki olyan pompás történeteket tud elbeszélni a tót nép

Maradt tehát mindössze SZINNYEI példáiból a horvát *d'oput* és a szerb *aldumaš*, a melyek *u*-ját nem tudom megmagyarázni: az előbbinél az *u* mellett föltűnik az első szótag *o*-ja is, az utóbbi mellett ott van az *aldomaš* alak, a mely jóval régebben és sokkal nagyobb területről mutatható ki.

Hátra vannak a többi esetek, a melyeket MUNKÁCSI a 70. lapon összeállított és melyeket SZINNYEI talán azért nem említett, mert maga sem bizott bizonyító erejökben. Egygyel már végeztem is a *sor* szó alatt (68. sz.), a hol kimutattam, hogy a *sura* nem ide tartozik, *šura* pedig csak tollhiba. A többi szók íme ezek: *busia* : hosszú, *durunga* : dorong, *šunka* : sonka, *tutl'av* : totyó és *orgunaš* : orgonás.

Az első, a *busija*, annyit jelent, mint a lat. *insidiæ*, a ném. hinterhalt és az egyjelentésű török *pusu*-ból lett, semmi köze sincs a magyar *bosszú*-hoz.

A *durunga* bizonyosan nem *dorong*-ból, hanem *durung* alakból lett, a mely az új Tájszótár tanúsága szerint, Somogyban, Balaton mellett, Baranyában és a Bácskában járatos (a Göcsejből *durong* alakot említ a Tájszótár).

Csak úgy vagyunk a *šunka* szóval is, mely a *sonka* szó mellett használatos *šunka* alakból lett, ha ugyan magyar és nem német! A németben *schinke* mellett több tájszólásban *schunke* alakot találunk, egyebek közt az erdelyi szászoknál is (*schünk*) és maga a magyar *sunka* — *sonka* is csak ilyen német *schunke*-ra vezetendő vissza.

Átugrom a rejtelmes *tutl'av* : totyó szót, hogy előbb végezzek az *orgunaš*-sal. Megjegyzem mindenek előtt, hogy MUNKÁCSI a 70. lapon helyesen írja a szót *u*-val, a 116. l. JAMBRESSICH idézett *orgonaš* egyszerű tollhiba. Hogy különben az *u* hogy kerülhetett a szóba, azt megmutatja egy futó pillantás, a melyet JAMBRESSICH szótárába vetünk, ott *organum* alatt azt olvassuk, hogy *orgule*, *organicus* alatt pedig : *orgulass*, *orgunass*! Ehhez hozzávehetjük még a szerb *orguljar* és a magyarországi szlovéneknél még most is élő *orgulaš* szót.

Marad mindössze a *tutl'av* szó, a melyet MUNKÁCSI, nem tudom jogosan-e, a magyar *totyó*-ból származtat. VUK csak a Szerémségből ismeri «trüg» jelentéssel. A szlovénben van egy *tútast* melléknév, a mely az jelenti : «1. schmollig, muckisch, sauersüchtig, 2. tölpelhaft» és egy *tútati* ige, a mely annyi mint «schmollen, mucken». De ha mindjárt biztosnak is vennők a *tutl'av* : totyó egyezést, nem volna nehéz az *u*-t

köréből, többször használja (l. *Slovenské Pohl'ady* 12 : 198., 270., 581. KOTT nagy cseh szótárában (VII. k.) *odomaš* alakot idéz KOLLAR tót népgyűjteményéből.

a sokkal elterjedtebb rokonértelmű *tunjav* 'tunya' hatásából megmagyarázni.

Látni való, hogy SZINNYEI nem ok nélkül hagyta el MUNKÁCSI több példáját. De hogy a legkisebb szemrehányást se lehessen nekem tenni, mintha én tudva elhallgattam volna előttem ismeretes eseteket, a melyekben magyar *o* helyett a déli szláv nyelvekben *u*-t találunk, kiírok még négy esetet MUNKÁCSI értekezéséből, a melyet ő a bevezetésben nem sorolt föl. Ezek a *funt*, *funta*: font, *žumance*: zománcz, *tumpast*: tompa és *butura*: bútor szók. A 153. sz. alatt tárgyalt horvát-szlovén *funt*, szerb *funta* ellen valószínűleg mindenki azonnal kész az ellenvetésével, a ki figyelemmel kísérte eddigi fejtegetéseimet és meggyőződött arról, hogy magyar *o*-nak a déli szláv nyelvekben is *o* szokott megfelelni, azzal az ellenvetéssel t. i., hogy a *funt*, *funta* nem a magyar *font*-ból, hanem a német *pfund*-ból lett. MUNKÁCSI, az igaz, a németből való származás ellen azt hozza föl, hogy a déli szláv nyelvek annyira nem szeretik a szókezdő *f*-et, hogy a magyar *font* szót még csak átvették *f*-fel, de a német *pfund*-ból nem csináltak volna *funt*-ot, hanem **pund*-ot, sőt mi több, meg is találja «a szerbben» a *pund* szót! Hogy nem *pund*, hanem *punt* az illető szó, az csekélység, de hogy ez a szó nem amolyan közönséges «szerb» szó, a melyre hivatkozni lehetne, mikor az ember a déli szláv nyelvekről értekezik, hanem lauziczi szerb szó, az már nagyobb baj. MIKLÓSICHNÁL, *Fremdwörter*, a *funat* cikk alatt «szerb. *punt*» adatot talált MUNKÁCSI és nem tudván, hogy ez annyi mint *n i e d e r s e r b i s c h*, azaz alsó-lauziczi szerb vagy úgynevezett szorb szó, átültette egy olyan nyelvbe, a melylyel az a lauziczi szerb nyelv nem is áll szorosabb rokonságban. De egész okoskodása alaptalan, mert akár hány német vidéken nem is ismerik az idegen eredetű szókban fejlődött és azért igen gyér *pf* hangot, hanem egyszerű *f*-et ejtenek helyette. Az erdélyi szászok is pl. következetesen *f*-et ejtenek *pf* helyén (nagy ritkán megmaradt a régibb *p* hang pl. *piärsch* «*pf*sirich»), a német *pfund* nekik *fand* (gutturalis *n*-nel, az *u*: *a* megfelelés egészen olyan, mint pl. a *hund*: *hand*-ban). Tehát nincs is miért föltennünk, hogy a déli szláv *funt*: *pfund*-ból lett és mégis német eredetű lehet, csak az igen elterjedt *funt* kiejtést kell föltennünk a német szó számára és meg van oldva minden nehézség. Mert hogy a német *f* ép olyan könnyen megmaradhatott, mint a magyar *f*, azt természetesen MUNKÁCSI sem fogja tagadni. MUNKÁCSI egész, különben igen becses dolgozatán meglátszik, hogy csupán szótárakból és szójegyzékekből merített mindent, így megesett vele e helyen az a furcsaság, hogy MIKLÓSICH *Fremdwörter in den slavischen Sprachen* című értekezéséből vett 9 esettel akarja bebizonyítani, hogy «mennyire nem szeretik a déli szláv nyelvek a dentilabialis kemény spi-

ranst szókezdőül használni» és nem veszi észre, hogy MIKLÓSICH ez értekezésében 69, mondd hatvankilencz *f*-en kezdődő idegenből került szláv szó van felsorolva, a mely csaknem egytől-egyig valamely déli szláv nyelvben is ismeretes!*) Azután nem gondolt MUNKÁCSI arra sem, hogy horvát-szerbben magában is fejlődött régiebb *hv*-ből *f* (v. ö. *hvála*: *fála*, «hála, köszönet»), a mely messze elterjedt és az idegen *f*-en kezdődő szónak nagyon is megkönnyítette a polgárjog megszerzését. Még csak arra akarok egy pár példát fölhozni, hogy *pf* is *f* alakjában kerülhetett a szláv nyelvekbe: a német *pfand* a lengyelben *fant*, a melyből *fantować* ige származott, a *pfarre* szóból az újszlovénben *fára*, *pfarrer*-ből *fárar* lett, *pfeiler* ófn. *pfilári* a lengyelben *filar*, *pfennig* a szlovén, lengyel és kisorosz nyelvben *fenik*. Nem tagadom, hogy MUNKÁCSI állításának, különösen ha a legeslegrégibb szláv-német érintkezést tartjuk szem előtt, bizonyos mértékig igaza van, de messze túllőtt a célon és olyan esetre alkalmazta a néhol mutatkozó *f*: *p* változást, a melyre alkalmazni nem lehet. Másrészt teljesen megfeledezett a szó hangzójáról, a mely sokkal hangsúlyosabban bizonyítja, hogy *funt* szó német, mint hogy a kezdő *f* mássalhangzónak itt csakis a legkisebb bizonyító erőt tulajdoníthatnók.

Következik a *zumance* «zománcz» szó és társai. Ki kell írnom MUNKÁCSI összes adatait, hogy kitűnjék, én vagyok-e hibás, ha nem értem, mit akar tulajdonkép ezzel az összeállítással. A 183. sz. alatt ezeket olvassuk: «z o m á n c z, *zománcz*, *zomalczos* (RADVÁNSZKY lev. gyűjt.) — horv. *zumance*, *zumanac* der dotter im ei, das gelbe im ei, leindotter, *zumančast* dottergelb FIL.; szerb *zumance* id. Pop.; dalm. *xomalcze*: (olv. *žomalce*) VERANCS.» — A dalmát *xomalcze*-et elhagyhatjuk. MUNKÁCSI ugyan nem mondja meg, mit jelent, én meg hirtelenében nem nézhetek utána VERANCSICSBAN, de ha mindjárt szakasztott annyit is jelent, mint a magyar *zománcz*, itt tekintetbe nem jöhet, mert *o* és nem *u* hangzik tőjében. De hogy a tojás székének, sárgájának vagy a róla elnevezett virág (*leindotter* «*camelina sativa*») nevének mi köze a zománczhoz, azt MUNKÁCSI elfelejtette nekünk megmondani. VUK-nál a tojás sárgájának különféle neveit találjuk: *zumance*, *zumanac*, *zumaňak*, *zuvance*, *žujce*, *žutac*. Nem tagadom, hogy az egy *žutac* szót kivéve, a melynek *žut* «sárga» melléknévből való származása teljesen világos, e szóképzését nem könnyű megérteni, de annál könnyebb megérteni, hogy ha a *žut* szó sárgát jelent, a tojás s á r g á j á t jelentő szók is egytől-egyig *žu*-n és nem *žo*-n kezdődnek, ha mindjárt akár milyen rejtélyes mó-

*) A horvát-szerb akadémiai szótárban az *f*-en kezdődő szók tárgyalása teljes 42 sűrűn nyomtatott nagy oktáv lapot foglal el, pedig hosszabb cikket alig találunk e betű alatt.

dön a magyar «*zománcz*» szóból is lettek. Abban is téved MUNKÁCSI, hogy «MİKLOSICH a *zománcz*-ot szlávból eredt kölcsönszónak tartja», mert hiszen MİKLOSICH ezt sehol sem állítja. MİKLOSICH mindössze bízva VERANCICS-ban, azt hiszi, hogy a magyarban van vagy volt egy *zomanecz* «Eidotter» szó, és ebben, igaz, téved, de abban már igaza van, hogy ha VERANCICS adata hiteles, akkor ez a (képzelt) *zomanecz* «Eidotter» csakis szláv eredetű lehet.

Hátra vannak még a *tumpast* és *butura* szók. A *butura* szóról a *szatyor*: *sacura* (l. 113. sz.) után nincs mit szólnom, ha egyáltalában összefügg a *butor* szóval, a mi több mint kétséges, akkor a sok *ura* végű szókhoz hasonlult. A *tumpast* szónak az *u*-ja pedig csakis szlovén nyelvtérületen lett *o*-ból, úgy mint *gomb*-ból *gumb*, *čonta*-ból *čunta* lett. Hogy az *u* írás itt dominál (PLETERŠNIK-nél mindössze két idevágó szót találunk *o*-val is írva: *tómpelj* = *tumpelj* 1. ein, dicker. stumpfer Holznagel és a belőle származott *tompljati* ige), az lehet a német *stumpf* szó hatása is, v. ö. p. o. *tump* «der Stumpf»! Hadd említsek különben e változás megértésére még egy a magyarból a szlovénbe átment szót. A magyar *kondor* «göndör» szláv képzővel *kóndrast*, *kóndrav* alakban tűnik föl a szlovénben, a szlovén *kondrčija*, *kondrovánje* főnevekben is a magyar *kondor* tükröződik. De az *o*-s alak mellett ott találjuk az *u*-s *kúndrast*, *kúndrav* alakokat is és ez mutatja, hogy tiszta véletlenség, hogy a *tumpast* írás mellett nem találjuk a *tompast* írást is, úgy a mint *kúndrast* mellett az eredetibb *kóndrast* található. Mind ezekben az esetekben nem a magyar *o*-nak *u*-féle hangzásáról lehet szó, hanem csakis arról, hogy az *o* (mert csakis *o*-ból magyarázható szlovén *o*-u, *u*-ból a szlovén nyelvtérület jó részében, mindenek előtt a magyarországi szlovéneknél, *ü* lett volna) a hangsúly hatása alatt megnyúlván a szlovénben *u* felé hajlott vagy egészen *u*-vá is lett, úgy a mint ezt ebben a nyelvben száz meg száz esetben eredeti szláv szókban is tapasztaljuk.

Befejezem a déli szláv nyelvekbe került magyar *o* tárgyalását. Az eredmény, a melyhez én jutok, az: magyar *o* a déli szláv nyelvekben is rendesen *o* marad; a szlovéneknél ugyan a hangsúlynak, a mely a legtöbb vidéken nyujtással is jár, hatása alatt *u*-felé hajlik, sőt tiszta *u*-ba is megy át, de ez az eredeti *o*-knak is a sorsa, az *o*-nak régebb *o*-volta mellett azonban az is tanuskodik, hogy nem találunk helyette soha sem *ü*-t azokban a szlovén nyelvjárásokban, a melyekben régi és idegen *u* rendszerint *ü*-vé lett; abban a pár esetben, a hol az *u* nem az illető szláv nyelv hangtani hajlamaiból magyarázható, könnyen érthető keletkezése az eredeti szláv szók hatásából, a melyekhez az idegen hangzású szók közeledtek. Nem sikerült magyaráznom a mindenkép föltűnő *d'oput* gyapot szót és az *aldomaš* mellett később föltűnő *aldumaš* alakot. Mind-

ezebből, azt hiszem, kiviláglik, hogy én a szerb, horvát, szlovén nyelvben nem találtam «arra elegendő bizonytságot», «hogy nemcsak a finn, hanem más idegen földre is majdnem *u* benyomását teheti a mi *o*-nk».

Most már a rutén és oláh nyelvből fölhozott adatokat kellene vizsgálat alá vennem. Át is térek a rutén nyelvre, de már itt sem kívánok a részletekbe bocsátkozni, egyrészt mert az elvi kérdések, a melyek itt is tekintetbe jönnek, eddig is szóba kerültek, másrészt mert végtelen hosszúra nyúlnék ez az értekezésem, az oláh nyelvhez meg nem is értek annyira, hogy a részletes tárgyalásba mélyebben belebocsátkozhatnám. Némileg jóvá kívánom ezt az utóbbi hiányt tenni az által, hogy majd a tótok és erdélyi szászok nyelvébe került magyar szókról is meg fogok egészen röviden emlékezni.

A rutén nyelvből SZINNYEI a következő eseteket hozza föl, a melyek azt bizonyítanak, hogy a rutén a magyar *o*-t *u*-nak hallhatja: *puhar*: pohár, *lopuš*: lapos, *barsun*: bársony, *čendbistuš*: csendbiztos. Arról, vajjon csakis ebben a 4 szóban hallotta-e a rutén a magyar *o*-t *u*-nak és hogy milyen arányban áll ez azokhoz az esetekhez, a melyekben talán más hang helyettesíti a magyar *o*-t, SZINNYEI egy árva szót sem szól. Ha CSOPEY *A magyar szók a rutén nyelvben* című értekezésébe csak egy futó pillantást is vetünk, nyomban meggyőződünk arról, hogy a rutén bizony nem *u*-nak hallja a magyar *o*-t, hanem — no de előbb egy elvi kifogást kell tennem SZINNYEI eljárása ellen. Ha két nyelv hangjait egymáshoz mérjük, gyakran tapasztaljuk, hogy az egyik nyelv egy-egy hangja a másikban teljesen hiányzik. Kérdés szabad-e most már azt állítani, hogy valaki, a kinek ez a másik nyelv az anyanyelve, nem is hallhatja jól azt az előtte idegen hangot? Hogy világosabb legyen a dolog, mindjárt a mi esetünkre vonatkozó példát is mondok. A mi ruténeink, a mennyire én ismerem kiejtésüket, tiszta *o*-t egyáltalában nem ejtenek, hanem helyette egy *a* felé hangzó hangot hallatnak, a melyet CSOPEY egyenesen a magyar *a*-val jelöl. Hogy azért nem azonos ez a hang a magyar *a*-val, az már abból is kitűnik, hogy a magyar *a*-t egészen más hanggal, adja vissza a rutén, a melyet CSOPEY *ā*-val ír! CSOPEY például azt írja: *bādag* bádóg, *bādagaš*, *badnárj* bodnár stb. Vajjon ebből szabad-e következtetnünk, hogy a rutén a magyar *o*-t *a*-nak hallja is? Nem tudom. Én tehát nem merném határozottan azt állítani, hogy a rutén a magyar *o*: *a*-nak hallja, de igenis állíthatom, hogy a rutén a magyar *o* helyett rendszerint nyílt, *a* felé hangzó *o*-t ejt. Írni ezt a hangot mindig, kivétel nélkül, *o*-val írja. Maga CSOPEY is, ha ruténul ír, természetesen ilyenkor mindig *o*-t ír, a miről könnyű az ő rutén szótárából vagy rutén olvasókönyveiből meggyőződni. Meglehet, hogy csakis ez az írásszokás hatása, ha el-elvétve a magyarból került *o*-t nem *a*-val, hanem

o-val írja az említett értekezésében is. Vagy valóban hihető-e, hogy egy és ugyanazon a helyen egyrészt azt mondják, hogy *astalaš, bādagas, bōtas* boltos, *cākānas* csákányos, *kālāpas, lakatas, mākas* makkos, *mēltōšagas, tātas* táltos, *tānāčas* as-sal, másrészt pedig azt, hogy *ablakoš, korčmāroš, nāččagoš, napsāmoš* os-sal? De hozzá tehetjük mindjárt, hogy a dolog velejére térjünk, valószínű-e, hogy a magyar-os képzőben a rutén nép, a mint a felsorolt példákbl látható, rendszeren o hangot hall, a melyet a felé hangzó o-jával helyettesít és csakis a *biztos* és *lapos* szóban u-t? Nem sokkal valószínűbb-e, hogy itt is szakasztott ép így hallotta az-os képzőt és csak specialis okokból fejlődött itt egy-*uš* — vagy hogy tévedés van a dologban. Kezdem a *biztos* szón. ЦСОРЕУ *biztuš* és *čendbiztuš* alakokat hoz föl a ruténből. Már eddig is tudtam, hogy a szó csak egyes helyeken élhet, mert egy régebbi rutén hallgatóm, a ki szíves volt ЦСОРЕУ értekezéséhez fűződő megjegyzéseit nekem írásban átadni, azt jegyezte meg: «a *biztuš* mellett gyakoribb a *komisārj*» és ugyanazt a megjegyzést tette a *čendbiztuš*-nál is: «a *komisārj* sokkal használatosabb». Jelenleg is van két rutén hallgatóm, a ki különféle vidékről való, de egyikök sem ismeri a *biztuš, čendbiztuš* szokat, egyúttal azt állítják, hogyha megvolnának a *biztos, csendbiztos* másai az ő vidékükön, nem ejtenék *-uš*-sal. Én tehát SZABÓ EUMÉN-hez fordultam, a ki ugyan nem nyelvész, de alaposan ismeri a rutén nyelvjárásokat és egy figyelemre méltó rutén Chrestomatiát adott ki, azonkívül mint pap folyton érintkezik a néppel, és mint az ungvári gymnasiumon a rutén nyelv tanára a különféle rutén vidékekről összejövő tanítványain is tehet megfigyeléseket. SZABÓ ime ezeket írja nekem: «A *biztus* alak tényleg megvan a nép száján, bár csak elvétve a *biztás* mellett». Meg is nevez két helységet, a honnan a *biztuš* ejtést ismeri: Bilke Bereg megyében és Rakasz Ugocsa megyében. Megjegyzem, hogy *biztás*-sal jelöli azt, a mit ЦСОРЕУ *biztaš*-nak írna és a mit az irodalmi nyelvben *biztoš*-nak írnanak (természetesen mindig cзырилл betűt kell a latin helyébe képzelni, ha az irodalmi nyelv írásáról szólok). Azt is megemlíti még, hogy a hangsúly az első szótagra esik, hogy tehát az *-oš* képző hangsúlytalan. Már ebből is világos, hogy a *biztos* szóban nem hangzott másképp az *-os* képző, mint a többi ilyen fajta szókban, hiszen meg is van a kevés helyen használt *biztuš* mellett a többi esetekhez illő *biztaš* kiejtés is, a *biztuš* alak tehát nem lehet jele annak, hogy a magyar o kivételesen u-nak csengett, hanem bizonyosan egészen másnak köszönheti eredetét, de erről majd a *puhar* alak fejtegetésénél lesz szó. Előbb hadd végezzek a *lopuš* szóval.

ЦСОРЕУ-nél a 240. sz. alatt a következőket olvassuk l a p o s f l a c h : r .
lāpaš, lopuš (fläche); *lapušistyj, lāpušistyj*.

Pušču koňa va stāvu

A kühn po lopušu. GOLOV. II, 443.

A magyar *lapos* rutén mása, összevetve a sok hasonló esetet, a melyet CSOPEY-nél találunk, alig lehet, CSOPEY kiejtése szerint, más, mint *lāpaš*, a *lopuš*-ban nem csak az *us* föltünő, hanem az első szótagban mutatkozó *o* egyenesen érthetetlen. E mindenképen érthetetlen *lopuš* után következik *lapušistyj* és *lāpušistyj* melléknév, a melyben ugyan *o*-t nem találunk már az első szótagban, de igenis a *lapušistyj*-ben a magyar *o*-t rendesen helyettesítő *a*-t, úgy hogy ez az alak is feltünő; a mellette álló *lāpušistyj* alakba a magyar *a*-nak rendes megfelelőjét az *ā*-t találjuk az első szótagban, magyarázatra szórul tehát csakis az itt is mutatkozó *u* az *š* előtt. Ha ez nem sajtóhiba, akkor ép úgy magyarázandó, mint az elvétve hallható *biztuš* *u*-ja, a melyre a mint mondtam rátérek még a *puhar* fejtegetésénél; itt még csak azt jegyzem meg, hogy a hangstúly az *i*-n van. Én azt mondtam, hogy a *lāpušistyj* *u*-ja lehet sajtóhiba is — erre okom volt, mert maga CSOPEY a 2 évvel később megjelent szótárában csakis *lapošistyj* alakot hoz föl, a mi az ő értekezésében *lāpašistyj*-nek felelne meg és SZABÓ is csak ezt a kiejtést ismeri, pedig *a* és *u* a gyors írásban könnyen összefolyhatnak. De hagyjuk a tovább képzett szót és nézzük magát a *lā'paš lopuš* tőszót, ne akadjunk fön még a *lopuš* *o*-ján sem, fogadjuk el a *lopuš* alakot a *lāpas* mellékalakjának, a mely talán más vidéken, más nyelvjárásban járja, mi következik belőle? Csak nem az, hogy a magyar *o*-t a rutén hol *a*-nak (*lāpaš*), hol *u*-nak (*lopuš*) hallja? Mert ha ez következik belőle, kérdem, ugyan hogy beszél a magyar ember arra a rutének felé, majd így majd úgy? vagy van a rutén nyelvhatáron magyar *a*-s és *u*-s tájszólás? A *biztuš*-nak is bajosan volt elhinnünk, hogy az *u*-t a magyartól kapta, hát a *lopuš*-nak, a mely mellett ott van a rendes hangtani megfelelést tükröző *lāpaš*! No de én egyáltalában nem hiszek a rutén *lopuš*-ban, ámbár ott találom CSOPEY szótárában is a «*lapos, lapály*» jelentéssel, mintha CSOPEY ezt a szót csakis abból az egy helyből kikövetkeztette volna, a melyet a *lopuš* igazolására GOLOVACKI rutén népdalgyjűteményéből idézett! Pedig azt a helyet kegyetlenül félreértette és a kifrásnál még egy értelemzavaró tollhibával is elferdítette. Kiirom az egész versszakot, úgy a mint GOLOVACKI-nál találni:

Pušču koňa vo otaru,

A koň po lopušu :

Hej, kto ljubit čužu ženku,

Dědko vozíme dušu.

azaz:

Bocsátom lovamat a sa-júba,

A ló pedig a lapú közé:

Hej, a ki szeret más feleségét,

Annak az ördög elviszi a lelkét.

A *lopušu* a *lopuch* lapú-ból képzett *lopuša* gyűjtőnév egyes accusativusa, nem pedig egy képzelt **lopuš* locativusa! A *lopuš*-ra tehát jobb lesz nem hivatkozni.

Már az itt említett kevés adatról is mindenki sejtheti, hogy a CSOPEY-nél található anyag nem egészen egyforma, nem tükrözteti egyvidéknek egységes nyelvét; olykor-olykor fölvesz egy-egy egészen más nyelvjárásba való szót, egy-egy szót GOLOVACKIJ népdalgyűjteményéből ír ki, átírása sem következetes. Jellemző e tekintetben a *pohār* czikk, a hol *pohār*, *puhār* és *pahār* alakot találunk egymás mellett, bizonyosan SZINNYEI nem nagy öröme, mert ugyan mit következtessünk elannyrá tarka alakokból a magyar *o* kiejtésére? A ki azonban ismeri a rutén nyelvet, az igen könnyen eligazodik e tarka alakok között: a *pohar*-ban nyomban fölismeri az irodalomban dívó írást (I. CSOPEY szótárában a *pogar* a — *g h*-nak hangzik a kis-oroszban — vagy GÁSPÁR-CSOPEY II. olvasókönyv Bereg-Ug. Marm. m. rutén) 1889. 15. l. *pogarov* többes genitívus), a *pahār*-ban megta lálja a *pohar*-nak, illetőleg *pogar*-nak írt szónak legelterjedtebb kiejtését, a mely egyúttal CSOPEY kiejtése is, a *puhar* alak pedig, a melyet CSOPEY egy népdalból idéz, oly vidékre vezet, a hol hangszúlytalan *o*: *u*-nak hangzik! Mielőtt erre a kérdésre rátérek, hadd igazoljam SZABÓ szíves közléséből, hogy a *puhar* ejtés minálunk csak olyan ritka, mint a *biztuš*, *lapušistyj*-féle. «A *puhār* alakot (14 ember próbájából) csak egy Mármaros felső verchovinai tanítványomtól hallottam; azonban ez is csak az én figyelmeztetésemre vélt visszaemlékezni a *puhār* rendes alak mellett erre az alakra is.» A tünemény megvilágítására hadd hivatkozzam Ogonowski *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache* című, 1880 Lembergben megjelent munkájára, a hol a 43. l. számú példát találni arra, hogy a hangsúlyozott szótag előtt és után egyaránt *u*-vá változik bizonyos vidékeken az *o*. A szabályt magát Ogonowski így formulázza: «Häufiger sinkt unbetontes *o* im nordklr. und rothruss. Dialecte zu *y* herab» — az *y* itt egyrill betű és *u*-nak olvasandó. A «rothruss» magyarázatát Ogonowski a 18. l. adja, ebből mindenki láthatja, hogy a vörös orosz vagy «tulajdonképeni rutén» nyelvet (die eigentliche ruthenische Mundart) egyebek közt a mi oroszaink is beszélik, hogy tehát hangsúlytalan *o*-nak *u*-ba való átmenetele előfordulhat a mi ruténeinknél is, csak hogy a mit a *puhar* elterjedéséről mondottakból is kitűnik, kis területre vagy területekre szorítkozik.

Hátra van még a *barsün* szó, a melynek *u*-ja ép úgy magyarázandó, mint a fönt tárgyalt horváth-szerb *barsün*-é hiszen a ruténben az *-un* képző ép olyan gyakori, mint a többi szláv nyelvekben. De *barsün* mellett

él a magyar *bársony*-nak szorosabban megfelelő, meg nem szlávósodott *baršon* alak is (I. CSOPEY szótárában: *baršon*, *baršun* bársony), a melyet CSOPEY átírásában *bāršan*-nak volna irandó, ha CSOPEY *bāršan*-t ír helyette, akkor ez egyike a sok tollhibájának. Itt nem keletkezhetett az *u* úgy mint a *puhā'r*, *bíztuš*, *lāpušistyj* (az ékkel ['] a hangsúlyos szótagot jelölöm) alakokban, mert *baršún* az utolsó szótagon viseli a hangsúlyt.

Ha SZINNYEI példáihoz hozzá is vesszük, a mit még CSOPEY szójegyzékéből kiböngészhetünk, a *bugā'ra*, *čaturná'*, *kātunā'* és *suritlaváti* «szoritani» szókat, az mind olyannyira elenyésző kis számot ad ahhoz a 71 szóhoz, a melyben a vagy *o*-t találunk magyar *o* helyett, hogy már ez a számbeli arány is a legnagyobb óvatosságra int. Fölötte érdekes SZABÓ egy megjegyzése, mert fején találja a szeget. «*Kātunā'*, azt írja nekem, rendes alak, bár van *kātanā'* is használatban. A volt munkácsi főszolgabíró az azonban: *Katona Sā'ndár*-nak nevezte a rutén nép, de a *Katona* családnévet nem hangsúlylyal mondta, csak a keresztnév *sā'n* szótagját hangsúlyozta erősen.» Ha hinni akarunk SZABÓ-nak és azt hiszem hihetünk neki, mert személye és közlésének módja egyaránt bizalmat keltő, a rutén nép, ámbár a magyar *katona* szóból *kātunā'* (és *kātanā'*) alakot csinált, egészen jól hallja, hogy a magyar *katona* szó azért máskép hangzik és a tulajdonévben a hallott hangokat iparkodik is híven visszaadni. Ez az iparkodás természetesen nem fog teljes sikerre vezetni, azért aligha pontos SZABÓ írása, mikor a *Katona* szóban tiszta *o*-t ír, míg a *Sā'ndár* névben *ā*-val írja a mi *o*-hangnak megfelelő rutén hangot. Igen valószínű, hogy ha magában ejtené a rutén a *Katona* nevet, a magyar hangsúlyozást is megőrizné, míg a *kātunā'*-*kātanā'* közös név az utolsó szótagon viseli a hangsúlyt, nyilván mert más szók analogiája nem csak a szók hangzását, hanem hangsúlyozását is megmásította. SZABÓ, ezt az egyet nem lehet tőle elvitatni, egészen helyesen rámutatott, hogy egészen más eszközökhöz kell folyamodnunk, ha meg akarjuk azt tudni, miképp hangzik egy-egy magyar hang akár a rutének, akár ki másnak, nem szabad egy pár szóra hivatkoznunk, a mely nem tudni mikor ment át az idegen nyelvbe és nem tudni, miért öltött ilyen vagy olyan alakot.

Végre CSOPEY-nél is ott találjuk a *funt* szót a magyar eredetűek közt, csak úgy, a mint MUNKÁCSI-nál találtuk. Minthogy a magyarban a *funt* alak *font* mellett, úgy látszik, csak a Dunán túl,*) talán újabb német

*) Az új Tájszótárban a következő adatokat találjuk: F o n t (*funt* Soprony m. Nyr. 12: 382; Répeze mell. Nyr. 2: 518; 20: 366; Zala m. Kővágó-Órs, Révfülöp Nyr. 19: 48; Veszprém m. Szentgál Nyr. 2: 185. —

hatás következtében, járja, nem állíthatjuk a rutén *funt*-ről sem, hogy magyar eredetű, hanem a német *pfund* másának kell tartanunk. Van egyenes bizonyíték is arra, hogy a rutének a *font* kiejtést hallották a magyaroktól, mert az ennek megfelelő *fant* alak is él a ruténeknél, még pedig SZABÓ szerint «Ung megyéből, illetőleg határától Máramaros felé», míg a *funt* alatt «Ungban van általános használatban». Én természetesen nem állítom határozottan, hogy a rut. *funt* alaknak épen közvetlenül a németből kellett jönnie, a rutének átvehették akár a tótoktól is, a hol szintén *funt*-nak híjják a fontot.

Áttérek a tót nyelvre. SZINNYEI ugyan nem tesz róla említést, de ha már sorra vizsgáljuk a bennünket körülvevő szláv nyelveket, miért hagynók el épen csak a tót nyelvet. Hadd tegyen ő is tanúságot arról, *u*-nak hallatszik-e a magyar *o*? Kiindulok HALÁSZ összeállításából (*Magyar elemek az északi szláv nyelvekben*) Nyr. 17 : 250. kk.) és készakarva figyelmem kívül hagyom MELICH-nek Szarvasról közölt adatait, mert ezek ellen esetleg kifogást tehetne valaki, hiszen MELICH maga mondja NyK. 25 : 288 : «A nyelv ma már a műveltebbek ajkán meglehetősen zagyva s nem kell erős tudomány, hogy az ember az ilyen mondatokat mi *id'eme na városházu bírtok v telekknih obtekintuvat* megértse. «Átnézve HALÁSZ gyűjteményét, mindössze egy esetet találtam, a hol magyar *o*-val szemben *u*-t ejt a tót, a *bugl'a* bogiya szót. HALÁSZ ezt a szót csak DANKOVSKY-ból ismeri, de megvan BERNOLÁK-nál is, csak-hogy hibásan kereszt (+) áll előtte, mintha cseh volna. De valamint a szerb *baglja* nem bizonyítja, hogy a magyar *o* *a*-nak hangzik, úgy természetesen a tót *bugl'a* sem bizonyítja a magyar *o* *u*-s természetét, hanem amaz egy magyar dialecticus *baglya*-ból lett, emez pedig egy magyar *buglya* alakból, a mely, az új Tájszótár tanúsága szerint, egyebek közt Hont megyében is él. Egyébiránt következetesen *o*-t találunk magyar *o*-val szemben, a mit egy pár példával hadd igazoljak : *batorny* : bátor, *bojtár*, *bokreta*, *bosorka* : boszorkány (l. HALÁSZ 535. l. és MELICH 292. l.) *dohan*, *dolmán*, *fát'ol* (HALÁSZ 553. l. pótlások közt), *gomba*, *gombák* : gomb, *homok*, *kinožit'* : kínoz, *koč*, *kočis*, *kofa*, *komondor*, *kompa* : komp, *kondás*, *kont*, *kont'*, *kont'ik* : konty, *kopov* : kopó, *korhel' kostoš*, *oldh*, *orgazda*, *pon'va*, *rojta* : rojt, *šiator* : sátor, *tátos*, *tok* (hal), *topanka*, *varoš*, *verbunkoš*. Nem soroltam föl minden szót, a melyet HALÁSZ-nál találtam, mert nem akartam a kétes esetek megvitatásával megakasztani a tárgyalást. Inkább fölemlíték még egy pár HALÁSZ-nál ki nem mutatott

Font, *funt* : mérleg (Sopron m. Nyr. 12 : 382; Velence Herman O. Halászat K.). Azonkívül ott találunk még egy pompás szólásmódot : *Megvagyunk, mind a zsidó funtja* : félig-meddig (Tamási Nyr. 21 : 526.)

esetet a saját gyűjteményemből: *jarok*: árok, *bodnár* (csak a magyarok közelében), *čembiztoš*,*) *garabonciaš* (VAJANSKY Duchovia Sudov 62.), *korma*: kormány, *oldomaš odomaš* (a főt idézett forrásokban), *pohár* és végre az érdekes *rúkoš*, a melynek jelentése az, hogy «összejövetel»; zaj, *lárma*» és a Rákozon hajdanában tartott zajos gyűlések élő emléke.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Esperest, öspöröst. Ennek a szónak az eredete eddigelé nincsen kiderítve. Annyit eleve is valószínűnek tarthatunk, hogy ez is, mint az egyházi terminologia legtöbb szava, idegen eredetű. A CzF.-féle nagy szótár szerint «a hellen-latin *presbyter*, vagy közvetlenül a németes *erz-priester* szó után alakult», azonban bizonyítani sem kell, hogy sem az egyikből, sem a másiktól nem alakulhatott. A szlávtságban nem találunk olyan szót, a melyet eredetijének tekinthetnénk; tehát nincs egyéb hátra, mint hogy az olaszhoz forduljunk. Az olaszban a lat. *presbyter* (ném. *priester*, angol-szász *preost*, angol *priest*, svéd *prest*, fr. *prêtre*, ófr. *prestre*, sp. ó-port. *preste*) szónak *prete* a megfelelője, a mely minden bizonynyal korábbi **preste*-ből fejlődött;**) ennek pedig a velencei nyelvjárásban, a melyből olasz jövevényszavaink legnagyobb része került, **prest*-nek kellett hangzania. Ezt a **prest*-et látom én az *ös-përöst* (*ös-pöröst*) szó utórészében. Az előrésze valószínűleg az *ös* szó, a melyet régebben (mint egyes vidékeken ma is) *ös*-nek ejtettek, sőt HELTAL-nál *es*, *ess*-nek írva is találjuk (vö. NySz.). Ez «atya» jelentéssel fordul elő az ÉrdyC.-ben (632) az *ös-fi* «frater, monachus» szóban («kyt meg tarthnak mynd ez may napiglan az ew zent zereteeben valo Iambor ewss ffyak»; vö. *atya-fi* «frater, monachus» NySz.). E szerint az **ös-përöst*, *ös-përöst*, *ös-pöröst* szó eredeti jelentése «a t y a - p a p» volt.

SZINNYEI JÓZSEF.

*) L. Slovanské Pohl'ady 12: 172. Pravda že cudinské bíreš, a už i prehláskované bíroš, ujma sa — v nížekej reči, ale to je také, jakokol'vek fiušpán, *cembiztoš* (c sajtóhiba č helyett) alebo pedinter, frajciemerka; to sa musí vycúdit'.

**) Nagyon valószínűnek tartom BECKER FÜLÖP ÁGOST kollégám véleményét, a melyet a szokatlan **preste* > *prete* hangfejlődésre nézve tett kérdésemre nyilvánított, hogy t. i. a **preste* szó a *frate* (frater) hatása alatt alakult át *prete*-vé.